

Debats

Catalunya Social

Propostes des
del Tercer Sector

Taula d'entitats
del Tercer Sector Social
de Catalunya

núm. 59

febrer de 2020

Justícia restaurativa

Una resposta al conflicte
més humana, inclusiva i
transformadora

Justícia restaurativa

Una resposta al conflicte més humana, inclusiva i transformadora

Pel que fa a l'autoria de les diferents parts del Dossier, la Dra. Giménez-Salinas ha desenvolupat principalment els punt 1, 2 i 3 del text, mentre que l'Aida C. Rodríguez ha desenvolupat els punts 4 i 5.

Dra. Esther Giménez-Salinas. Doctora en dret i psicòloga per la Universitat de Barcelona. Entre d'altres càrrecs, va ser la primera Directora del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada de la Generalitat de Catalunya (1983-1993), Membre del Comitè Científic de Política Criminal del Consell d'Europa d'Estrasburg (1993-1997) i Vocal del Consell General del Poder Judicial (1996-2001). Des de 1996 ocupa la Càtedra de Dret Penal i Criminologia de la Facultat de Dret ESADE de la Universitat Ramon Llull, Universitat de la que va ser Rectora (2002-2012). Ha estat investigadora a la Fordham University (Nova York) i professora a la UNAM de Mèxic. Les seves principals publicacions són sobre justícia juvenil, sistema penitenciari, justícia restaurativa, educació superior i gènere. Participa en diversos organismes com el Comitè de Bioètica de Catalunya i l'Agència per a la qualitat del sistema universitari català AQU, i el Tribunal arbitral de Catalunya. Col·labora a diversos mitjans de comunicació i habitualment a TV3 i al Diari ARA. Actualment dirigeix la Càtedra de Justícia Social i Restaurativa Pere Tarrés de la Universitat Ramon Llull a la Facultat d'Educació Social i Treball Social, on també és professora emèrita.

Aida C. Rodríguez. Llicenciada en Filosofia per la Universitat Ramon Llull i màster en Ciutadania i Drets Humans per la Universitat de Barcelona. Ha estat professora de diverses matèries d'humanitats a la secundària abans de començar a treballar a la universitat, com a docent, com a investigadora i, finalment, com a cap de projectes de la Càtedra de Justícia Social i Restaurativa Pere Tarrés – URL. És professora associada a la Facultat de La Salle - URL, on imparteix l'assignatura 'Pensament i Creativitat'. En els últims anys ha realitzat estades com a investigadora i professora en projectes vinculats a la justícia restaurativa i a les presons i els drets humans a Mèxic. Pertany al Grup de Recerca GIAS de la Fundació Pere Tarrés – URL. Actualment prepara la seva tesi doctoral sobre els fonaments de la justícia restaurativa mentre continua formant-se en pràctiques restauratives.

Índex de continguts

■ 1. Introducció	5
a. Antecedents	6
b. El naixement del Dret Penal	7
c. Hi ha un dret a castigar?	7
d. El principi d'intervenció mínima	8
e. Quines accions han de ser castigades com a delictes?	9
■ 2. Justícia formal i Justícia informal	10
a. La justícia formal	10
<i>La Justícia Juvenil:</i>	10
- El traspàs de competències en matèria de menors a Catalunya	10
- El debat "garantisme versus eficàcia"	14
- La mediació penal com a precursora de la Justícia restaurativa a Catalunya	16
- Algunes dades de la realitat	16
<i>La justícia penal per a adults: especial referència a la presó</i>	21
- Els models penitenciaris	22
- Algunes dades de la realitat	24
- La classificació de graus	26
b. La Justícia informal	27
■ 3. L'origen de la Justícia Restaurativa i la seva expansió	28
a. Antecedents europeus	29
- Algunes dades sobre la mediació penal a Espanya i a Catalunya	31
b. Principis bàsics de la Justícia Restaurativa:	33
- Voluntarietat de les parts	33
- Reconeixement dels fets per part de l'autor	34
- Confidencialitat	34
- La figura del mediador / facilitador	35
- L'execució de l'acord	35
- La víctima, entre la por i el protagonisme	35
- La gratuïtat	37
c. L'objectiu principal Justícia Restaurativa: reparar el dany i restaurar la pau social	37
d. Dues maneres de concebre la Justícia	38
e. Marc legal a Espanya i Catalunya	39

■ 4. Units en la teoria, diversos en la pràctica:	42
a. La mediació	44
b. Les conferències restauratives:	45
- <i>Family Group Conferencing (FGC)</i>	45
- <i>Conferencing</i>	45
c. Els cercles	46
- <i>Cercles de pau</i>	47
- <i>Cercles de suport i responsabilitat</i>	47
- <i>Cercles de reentrada i transició a la llibertat</i>	48
d. Els panells d'impacte victimal	49
e. Les Trobades restauratives: la victimització d'ETA.....	49
f. L'espectre de les pràctiques restauratives	50
g. Tipologia de pràctiques restauratives segons grau.....	52
■ 5. Altres contextos per a les pràctiques restauratives	53
a. Àmbit pedagògic i comunitari	54
- <i>Escola</i>	54
- <i>Centres residencials</i>	55
- <i>Comunitat</i>	56
b. Àmbit dels conflictes intergrupals	57
- <i>Les comissions de veritat i reconciliació (TRC)</i>	57
c. Àmbit mediambiental.....	58
■ 6. Conclusions	60
■ 7. Recomanacions finals	62
■ Bibliografia	64

1. Introducció

Fa aproximadament tres anys la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés de la Universitat Ramon Llull va crear la Càtedra de Justícia Social i Restaurativa amb la finalitat de donar impuls, des del món acadèmic, a la docència, la formació, la recerca i la divulgació de la Justícia Restaurativa i el potencial que té la seva aplicació a l'àmbit social. Per a nosaltres aquell moment va significar un repte important i alhora la certesa que era una gran oportunitat per apropar el marc del dret penal i el context de la intervenció socioeducativa. A través d'uns principis comuns i unes metodologies concretes la Justícia Restaurativa parteix de la convicció que la resposta al conflicte ha de ser més humana, més inclusiva i més transformadora.

Des d'aquesta Càtedra creiem que no és només un concepte de Justícia o una pràctica, sinó que sobretot és un convenciment des del que és possible perseguir l'objectiu de la pau social. Les persones que s'hi dediquen, no importa si venen del camp jurídic, social, educatiu, filosòfic, ètic o sociològic, tant de l'acadèmia, com de la pràctica, dels serveis socials o de la justícia, totes compartim una idea comuna: l'enfocament que proposa la justícia restaurativa té a veure amb un estil de vida, una manera de pensar i una manera d'entendre el conflicte que acaba sent transversal.

La Taula del Tercer Sector Social de Catalunya representa un punt d'unió de tantes entitats socials i iniciatives que tenen lloc a Catalunya, que la proposta d'elaboració del dossier ens ha fet guanyar esperances que alguna cosa pot estar passant en la nostra societat si la justícia restaurativa i les pràctiques restauratives són el tema d'un monogràfic així. És un privilegi poder explicar com entenem que la Justícia Restaurativa és també Justícia Social i entenem alhora que és una responsabilitat, potser per aquest motiu ha resultat en un text voluminós, tot i que han quedat encara qüestions per tractar.

Esperem que aquest treball, pugui servir a totes aquelles persones preocupades per un món més just i solidari. I ens agradaria, malgrat som conscients de les dificultats, que signifiqui una passa endavant en l'avenç cap a Justícia més pròxima i més humana, però també més eficaç.

Per acabar, volem agrair a la col·laboradora Lara Toro la seva ajuda al llarg d'aquestes setmanes, ja que la seva tasca ha fet que el text sigui més comprensible i clar i sovint cal una visió externa, però curosa, a l'hora de tractar temes tan específics com aquest.

a. Antecedents

La justícia és tan antiga com la pròpia civilització. De fet, algunes de les nostres tradicions jurídiques tenen el seu origen en el Dret Romà, així com en l'Antiga Grècia i cultures anteriors.

Durant l'Edat Mitjana i Moderna, el Dret Justinià va ser matèria normativa juntament amb altres drets locals. A les universitats europees medievals era l'únic ordenament jurídic que s'estudiava, de manera que tots els juristes es van formar en el Dret Romà. La tradició del Dret Romà ha arribat en molts aspectes fins als nostres dies i té trets clarament diferenciats del dret anglosaxó.

Després de l'abús de poder per part de la reialesa i la noblesa propi de l'Edat Mitjana, sorgeix a poc a poc la idea d'Estat i amb aquesta, la necessària separació de poders. Inicialment semblava que les forces socials s'organitzarien de la manera següent: burgesia i noblesa al Parlament, monarquia al Govern i el Poder Judicial estava més pensat en forma de tribunals populars als quals s'assignava una funció inferior, ja que tan sols executaven les lleis.

Charles Louis de Secondat (1689-1775), més conegut com a Baró de la Brède i de Montesquieu, publica el 1748 la seva obra *De l'esperit de les lleis*, que segons sembla va trigar vint anys a escriure. Encara que habitualment se'n sol citar el volum IX, en què apareix la separació de poders, els volums I i II són fonamentals per entendre el seu concepte de democràcia, aristocràcia, monarquia o govern despòtic.

Sota la idea inicial que en cada Estat hi ha tres tipus de poders, Montesquieu n'apunta les funcions següents: potestat legislativa, executiva i potestat per jutjar. La primera la defineix de forma molt clara, dient que és la que "fa i promulga" les lleis; és el poder al qual atorga el màxim valor. La segona, l'executiva, té la facultat de decidir entre "fer la pau o la guerra", establir la seguretat pública i prevenir invasions. I a la tercera, encara que no la determina específicament com un autèntic poder judicial, li atorga la facultat de castigar els criminals o de resoldre disputes sorgides entre particulars.

És evident que avui, 250 anys després, la divisió de poders no pot ni s'ha de veure de la mateixa manera. No són poques les discussions en aquests últims temps a l'entorn, per exemple, de la independència del Poder Judicial i les seves valoracions diverses.

b. El naixement del Dret Penal

El Dret Penal en la seva concepció actual neix del corrent del pensament il·lustrat, que pretenia imposar la lògica i la raó en tots els àmbits de la ciència i del saber. Després dels abusos de la justícia en l'etapa anterior, a l'Europa del segle XVIII es produeix el naixement d'una nova cultura jurídica, que en el cas del Dret Penal ve representada per Cesare Beccaria, considerat el pare del Dret Penal actual.

Cinc qüestions fonamentals es plantegen al segle XVIII, qüestions a les quals Beccaria intenta donar resposta en el seu cèlebre tractat *Dels delictes i de les penes* (1764).

Així, el conegut i enyorat jurista i historiador Francisco Tomás y Valiente, president del Tribunal Constitucional entre 1988 i 1992, i assassinat per ETA al seu despatx de la Universitat Autònoma de Madrid, en la introducció al llibre de Beccaria planteja una sèrie de qüestions que es debatien en aquella època (Tomás y Valiente, 1993). D'alguna manera, aquestes preguntes avui podrien ser reformulades tal com es mostra a continuació.

c. Hi ha un dret a castigar?

Hi ha un dret a castigar? I, en el cas que, existeixi a qui pertany? Davant de qui s'exercita? O, dit d'una altra manera, qui en són els destinataris? Tota la ciutadania és igual o hi ha categories? —aquesta qüestió fa pensar avui amb les persones migrades. Com es valora la culpabilitat individual tenint en compte les greus desigualtats socials? La igualtat davant la llei és un avenç o un retrocés? En paraules d'Anatole France (1881): "La llei, en la seva magnífica equanimitat, prohibeix, tant al ric com al pobre, dormir sota els ponts, mendicar pels carrers i robar pa". I en referència a la llibertat, afegeix: "Tots els pobres tenen la llibertat de morir-se de gana sota els ponts de París".

A partir d'aquí, sorgeixen altres preguntes com ara: quines accions poden ser considerades com a lícites o il·lícites? Aquestes accions poden variar en el temps?

Un cop definides les conductes il·lícites, quines són les penes que es poden fer servir per a castigar-les? Totes les penes són iguals? Han variat en el temps? Se'n mesura l'eficàcia?

I ja, finalment, una reflexió una mica més profunda respecte de quina és la relació existent entre l'acció delictiva i la manera de castigar-la.

Encara avui, és un exercici que m'agrada fer amb l'alumnat universitari de primer curs, no només del grau de Dret sinó també de qual-sevol camp de les ciències socials; els animo a respondre aquestes preguntes.

De fet, la justícia, i en especial la justícia penal, continua sent la gran desconeguda de les instàncies de control formal. Amb un llenyatge difícil, amb una vestimenta negra i una litúrgia que pot assemblar-se a un culte religiós, la justícia apareix com una instància llunyan a al ciutadà. Però cal no oblidar que el Dret Penal és un mitjà de control social, sens dubte el més important.

Efectivament, la justícia penal és la principal mesura de control social de l'Estat i la seva funció és evitar determinats comportaments que poden ser nocius per a la societat. Ara bé, tan sols aquells comportaments més greus seran considerats delictes. A una societat també se la pot conèixer pel seu Codi penal, és a dir, tant pels fets que qualifica com a delictes, com per les penes que assigna a cada delicte concret. Per entendre millor aquesta afirmació, podem mirar al passat quan, per exemple, l'adulteri estava penat per a les dones. En el fons, era una intromissió de la moral de l'Estat per castigar determinats comportaments que només afectaven la moral particular.

Un Dret Penal democràtic ha d'ocupar-se tan sols d'aquells comportaments més greus que anomenem *delictes* i aquells als quals s'associa una pena o mesura de seguretat com a resposta.

Però no totes les respostes del Dret Penal s'han de formular en negatiu; el Dret Penal democràtic també ha permès la recuperació dels drets i les garanties individuals derivades del principi de legalitat. És una conquesta irrenunciable però segurament insuficient.

d. El principi d'intervenció mínima

A nivell teòric, els principis limitadors del poder punitiu de l'Estat, que reben el nom de principi d'intervenció mínima, se segueixen explicant com situacions de plena actualitat i totalment acceptats per la doctrina, però el cert és que la realitat ha anat moltes vegades per un altre camí.

Què vol dir aquest principi? Doncs que el Dret Penal sempre ha de ser l'última raó a la qual s'acudeixi i que si un problema es pot resoldre per altres branques de l'ordenament jurídic no hi ha cap necessitat de recórrer al Dret Penal. Això és així perquè la intervenció penal és la més greu que es pot produir.

El mateix criteri caldria aplicar-lo en la intervenció social: és preferible solucionar qualsevol conflicte sense haver de recórrer a la justícia. Ara bé, aquesta formulació teòrica no és tan senzilla de dur a la pràctica. Posem el cas, per exemple, d'un treballador social davant de certs conflictes: què ha de prioritzar, el secret professional o el deure de denunciar determinats delictes? Com pot seguir treballant en un cas si en prospera la denúncia? Justícia i intervenció social, doncs, poden ser complementàries, però també antagoniques.

e. Quines accions han de ser castigades com a delicte

Quins béns jurídics ha de protegir el Dret Penal? Sens dubte la vida, la integritat física, el patrimoni i la llibertat sexual. Hi ha terrenys, però, que són difícils de delimitar, especialment aquells que afecten l'esfera personal. On és el límit de protecció o de llibertat?

En aquest sentit, no tots els delictes que són al Codi penal segurament serien necessaris i, per contra, altres conductes que no hi són potser necessitarien la protecció penal. Sens dubte en els últims anys hem recorregut a una excessiva utilització del Dret Penal, concepte que es coneix amb el terme de *populisme punitiu*.

La veritat és que la consideració de bé jurídic o simplement la noció del tipus d'accions que requereixen la protecció del Dret Penal ha variat amb el temps per adaptar-se a les circumstàncies i necessitats de cada època. Posem-ne un altre exemple molt senzill: la tipificació de determinades accions delictives realitzades per mitjans telemàtics, més coneguda com *cybercrime*, lògicament només es pot donar en una època com l'actual.

No sempre s'ha respectat aquest principi i moltes vegades s'han elevat a la categoria de delicte conductes que afectaven una moralitat o religió concretes, un sistema polític determinat o una correlació de poder, sense que en fos justificable la incriminació per protegir tota la col·lectivitat. Però si això ha estat així en els delictes, en la conseqüència jurídica, és a dir, en la pena, el canvi ha estat encara més petit. En efecte, la pena privativa de llibertat, la presó, segueix sent la sanció dominant a la majoria de països del món, amb més d'onze milions i mig de persones a la presó.

2. Justícia formal i justícia informal

a. La justícia formal

LA JUSTÍCIA JUVENIL

EL TRASPÀS DE COMPETÈNCIES EN MATÈRIA DE MENORS A CATALUNYA¹

A efectes penals es consideren menors els joves d'edats compreses entre els 14 i els 18 anys que en aquest període d'edat hagin comès un fet delictiu contemplat al Codi penal. La primera vegada que es van crear els jutjats de menors va ser amb l'aprovació de la Llei Orgànica del Poder Judicial de 1985, i van representar la substitució dels antics tribunals tutelars de menors de 1948. De fet, els primers jutges especialitzats, la primera promoció dels quals és de 1986, van haver d'aplicar una llei anticonstitucional, ja que la Llei de menors no es va modificar fins al 1992 (Giménez-Salinas, 1990).

Situem-nos a mitjan de la dècada dels vuitanta del segle passat. Catalunya havia estat la primera comunitat autònoma a la qual s'havien transferit les competències en matèria de menors (Giménez-Salinas, 1988) a través del Reial Decret 1292/1981, de 5 de juny, sobre traspàs de serveis de l'Estat a la Generalitat de Catalunya en matèria de protecció de menors (BOE, 1981).

Aquestes competències es van assignar a la Conselleria de Justícia, que aleshores no en gaudia de cap altra, i s'hi va traspassar la totalitat de la qüestió de menors, és a dir, un *totum revolutum* en matèria d'infància. Les Juntes de protecció de menors, els Tribunals tutelars de menors i el Patronat de protecció de la dona —en el llenguatge actual, la protecció de menors— incloïa tant menors en risc de desemparament com menors infractors, així com un estrany patronat que segons la pròpia llei s'encarregava de "recollir les dones caigudes"².

El de menors era, per definició, un tema abandonat en sí mateix. Ara que han sortit a la llum els abusos de menors per part d'alguns sacerdots de l'Església Catòlica es pot entendre, per exemple, que fets com aquells es poguessin donar als anys setanta, especialment greus considerant que aquest col·lectiu tenia, a més, la funció de "protegir els

1 La redacció de la part de Justícia Juvenil està extreta d'un article escrit en alemany i pendent de publicació en el llibre Homenatge al Professor Frieder Dünkler (desembre del 2019, pendent de publicació).

2 Des d'aleshores sempre acostumo a afirmar que prefereixo que cap organisme especialitzat s'ocupi de les dones, ja que és preferible evitar certes formes de protecció.

menors". Varona (2019: 633) en fa una magnífica reflexió quan al·ludeix als processos de negació, ocultació i minimització d'aquests casos, nega l'eficàcia d'una reparació econòmica i planteja introduir la justícia restaurativa com a possible sortida per a les víctimes relacionada amb el concepte de memòria.

I és que el menor era teòricament *subjecte de protecció*, però no *subjecte de drets*. Per això els adults, amb l'excusa de protegir els menors, de vegades van fer tot el contrari. En qualsevol cas, el menor tenia poca capacitat de valdre's per ell mateix, i en no poques ocasions se'n van veure vulnerats els drets.

La primera gran reforma en matèria penal va ser, curiosament la Llei Orgànica General Penitenciària de 1979. Una llei que molts juristes vam pensar que en la seva teoria era pròpia dels països escandinaus, però amb una realitat més pròxima als països mediterranis.

En realitat, tenia la seva lògica: l'Estat espanyol havia passat quaranta anys de dictadura i molts dels parlamentaris havien patit la repressió, alguns d'aquests a la presó. De manera que el país era especialment sensible al sistema penitenciari. Aquesta llei encara és vigent a l'actualitat i no es fa estrany pensar que avui difícilment s'aprovaria (Giménez-Salinas; de la Cuesta, 2011). De fet, el reglament ha estat de vegades fins i tot més restrictiu.

Però ni a la infància ni a les dones no els havia arribat la Constitució, encara. Fins a la reforma del Codi civil i la Llei del divorci al 1981, que va sacsejar els fonaments de l'Espanya catòlica, no es va fer el primer pas per a la igualtat. Ara bé, els infants, que no tenien dret a vot, van haver d'esperar fins al 1992 perquè es produís la primera gran reforma que els contemplés.

Quan Catalunya va assumir competències en la matèria al 1981, hi havia un bon nombre de menors que necessitaven ser tutelats i protegits per l'Administració. La majoria estaven internats en grans centres massificats i en unes condicions lamentables, si bé, naturalment, hi havia diferències. No hi havia, doncs, cap altre tractament que el de les grans institucions, mentre que a la resta d'Europa ja feia força anys que s'havien tancat. Si aquests centres no estaven en bones condicions, el tractament en medi obert era inexistent; estava tot per fer.

Persones significatives que ens dedicàvem als àmbits de la pobresa i de la infància i l'adolescència vam començar a treballar al departament de Justícia: Carlos González Zorrilla, Jaume Funes, Pius Fransoy, Ramon Parés, Anna Díez, Jordi Baget, Lluís Casado, Santiago Redondo, Maria

Vendrell, Anna Rifà i jo mateixa, entre d'altres. Persones, totes elles, compromeses amb la lluita contra la pobresa i els desitjos de canvi³.

Aquelles que veníem del món acadèmic, aviat vam entendre que la formació era bàsica per a transformar aquell entorn. També es va fer palesa la diferència entre les que venien de disciplines jurídiques i les que ho feien del camp social. Així va començar una llarga i compromesa discussió, que arribaria als nostres dies, sobre drets i garanties dels menors. Eficàcia *versus* garantisme, lleis penals o de protecció, límits a la intervenció, control administratiu o judicial... I tot això en una època de grans desigualtats, amb l'herència d'una atenció assistencial basada en la beneficència.

En aquella època Catalunya mirava a Europa, sobretot al nord, per veure quin model convenia seguir. Així, a poc a poc la discussió es va acabar centrant en els models de França i Alemanya.

Després de la Segona Guerra Mundial, França va ser el primer país que va desenvolupar la figura de l'educador especialitzat en Justícia, que és el que avui anomenem *educador social*. Amb una justícia de menors avantguardista i compromesa, un país malparat i poblat de menors orfes va crear una justícia de menors essencialment educativa sota el lema "la delinqüència dels joves tan sols és un fracàs del sistema educatiu". Sota la influència de l'estat del benestar, es va construir un sistema de justícia de menors que tractava tant la protecció a la infància com la delinqüència. Encara haurien de passar deu anys perquè s'aprovés la Convenció dels Drets dels Infants. El model francès era un sistema mixt on la persona central era un jutge de menors, figura que a França sempre ha gaudit d'un gran prestigi. En aquest sentit, destaquen els treballs de Garapon, Gros i Pech (2001) i de Marie Christine Leroy (1989). Aquests autors sempre van defensar la idea que en matèria de menors la maquinària judicial havia d'avantposar la protecció a la repressió. En paraules de Colin (1988), "era més com maternitzar el dret que fixar prohibicions". Tot i així, aquestes decisions estaven en mans dels jutges i gairebé tots els magistrats que van arribar a presidir algun tribunal, o fins i tot el Tribunal Suprem, havien estat en els seus inicis jutges de menors, cosa que els conferia una important autoritat moral.

Alemanya va seguir una línia diferenciada: davant dels excessos del nazisme, el país estava especialment preocupat pels drets i les garanties dels ciutadans, encara que aquests fossin menors d'edat. En

3 Tots ells d'una manera o altra han continuat posteriorment amb un clar compromís amb temes de justícia social. Malauradament, Carlos González Zorrilla, figura molt important d'aquesta etapa, va morir l'estiu passat.

aquest sentit, no es reflaven de la gent benintencionada i es va crear un sistema més rígid que no permetia tanta capacitat de decisió al jutge de menors. Es van separar clarament les qüestions de protecció dels temes penals, i els menors de catorze anys van quedar exclosos de qualsevol intervenció penal. Es va denominar pròpiament de justícia juvenil la franja dels 14 als 18 anys i per a les edats de 18 a 21 anys es va crear la franja de joves adults, una figura fonamental que lamentablement a Espanya mai no va arribar a funcionar (Dünkel, 1992).

A poc a poc es van anar comparant els models i, donada l'experiència de l'Estat espanyol i els anys llargs de la dictadura, ens vam decantar cap al model garantista: aleshores es va prioritzar la idea de no criminalitzar els menors, que tan sols necessitaven protecció. No estava tot clar ni sempre es van obtenir els resultats desitjats, però la por al contagi d'un sistema penal envers els menors de protecció va dominar l'escenari.

Calia decidir si la facultat de l'Administració de l'Estat per a la protecció de menors quedava sota l'àmbit de la funció jurisdiccional o se n'apartava i es dotava l'Administració general de l'obligació de protegir els menors desemparats. Al 1987 es va considerar que calia separar-los i que la celebritat de l'Administració era prioritària davant de menors en situació de perill. Es va desjudicialitzar el sistema de protecció i, per tant, es va optar per un sistema potser més eficaç però amb menys garanties.⁴

Així, es van configurar dos sistemes diferents de protecció de menors: un de jurisdiccional per als menors que havien comès un delictes i un altre de caràcter administratiu per a la protecció. La modificació del Codi civil va establir que la facultat de protecció dels menors recaigués en l'administració pública la qual, a través de serveis socials, hauria d'intervenir en situació de risc alt i apartar el menor en perill de forma immediata mitjançant l'aplicació del desemparament i la tutela automàtica.

Només més endavant, en cas que els progenitors o parents s'oposessin a la mesura acordada, es posaria en funcionament la via judicial per oposar-se a les mesures establertes per l'administració pública. Va ser la Llei 21/1987 d'11 de novembre la primera que va modificar el sistema de protecció a través de la modificació del Codi civil en matèria d'adopció, si bé posteriorment hi ha hagut altres modificacions.

No ens podem estendre a analitzar-ho en aquesta ocasió, però sens dubte passats trenta anys la qüestió requereix una profunda reflexió.

4 Aquest debat avui és de plena actualitat: es planteja la possibilitat de tornar a unificar tots dos sistemes i introduir mesures més garantistes per al sistema de protecció.

EL DEBAT GARANTISME VERSUS EFICÀCIA

La primera gran modificació en matèria de menors va arribar a través de la Llei Orgànica del Poder Judicial de 1985, per la qual es van crear per primer cop els jutjats de menors amb jutges especialitzats. Amb això s'acabava amb l'excepcionalitat del fet que els jutges de menors no formessin part del Poder Judicial. Ara bé, aquests havien de continuar aplicant una llei anticonstitucional —l'esmentada de Tribunal de menors de 1948.

Fruit d'aquest canvi, vam organitzar els primers cursos de jutges especialistes en menors, especialització que va portar a un dels magistrats a interposar una qüestió de constitucionalitat. El resultat va ser una important sentència del Tribunal Constitucional (36/1991 de 14 de febrer) que declarava inconstitucional l'article 15 de la Llei de Tribunals Tutelars de Menors. Amb aquesta s'anul·lava part del procediment i s'establia l'obligatorietat d'un procediment penal amb garanties, amb la participació d'un jutge, advocat i fiscal per als menors. Havien calgut tretze anys perquè finalment també els arribés la Constitució als menors. En aquest sentit, destaquen les obres de Calvo Cabello, Andrés Movilla, González Zorrilla i Giménez-Salinas, que vam denunciar l'anticonstitucionalitat de la Llei de Tribunals Tutelars de Menors.

Arran d'aquesta sentència, es va promulgar la Llei Orgànica 4/1992 de 5 de juny sobre la Competència i el Procediment dels Jutjats de Menors, que per primera vegada va introduir el principi de tipicitat penal, la limitació i la proporcionalitat de les mesures, i un procediment penal amb totes les garanties. Tal com es diu a la pròpia exposició de motius, aquesta llei "té el caràcter d'una reforma urgent que avança part d'una renovada legislació sobre reforma de menors, que serà objecte de mesures legislatives posteriors". Val a dir, però, que la següent llei va trigar vuit anys a arribar.

La llei disposa que la direcció de la investigació i la iniciativa processal corresponen al Ministeri Fiscal, de manera que es preserva la imparcialitat del jutgador. A aquest se li atorguen àmplies facultats amb vistes a acordar la finalització del procés amb l'objectiu d'evitar, en la mesura que sigui possible, els efectes afllictius que pot arribar a produir. La competència dels jutges de menors és exclusiva en matèria penal per fets tipificats com delictes o faltes, comesos per nois o noies majors de dotze anys però menors de l'edat fixada al Codi penal a efectes de responsabilitat criminal (en aquell moment, de setze anys). A més, per primer cop s'estableix que quan l'autor dels fets citats sigui menor de dotze anys, aquest es posarà a disposició de les institucions administratives de protecció de menors.

Malgrat això, no va ser fins a l'any 2000, amb la Llei Orgànica 5/2000 Reguladora de la Responsabilitat Penal de Menors, que es va abordar una reforma integral. Entre altres coses, es va elevar la minoria/ majoria d'edat penal, en el primer cas a catorze i el segon als divuit anys; es va introduir el principi acusatori i, el que és més important, es van establir una sèrie de mesures denominades sancionadores-educatives específiques per als menors d'edats compreses entre els catorze i els divuit anys. També per primera vegada es van excloure completament de qualsevol responsabilitat penal els menors de catorze anys.⁵

Així doncs, aquestes són les grans línies de la política criminal que van presidir la nova justícia juvenil (Giménez-Salinas, 2002). Finalment, la llei tenia una naturalesa formalment penal, però materialment sancionadora-educativa. Moltes vegades havíem reivindicat poder dir les coses pel seu nom (González Zorrilla, 1985) i no tenir por a reconèixer que era una llei penal. Això no significava que fos més dura o rígida, però sí que els menors tinguessin totes les garanties. Implicava, doncs, reconèixer el principi d'intervenció mínima, no només a base de renunciar a intervenir a través del principi d'oportunitat, sinó també amb la idea de trobar solucions alternatives.

L'internament havia de ser l'últim recurs i no el primer o l'únic, tal com havia passat als tribunals de menors; això s'havia de restringir als casos més greus.

Era necessària una àmplia flexibilitat per part del jutge en l'adopció de mesures, de manera que es partís de la gravetat del delictes comès, però també de la situació personal, familiar i social del menor. Això permetria que davant de la realització d'un mateix fet, a dos menors, per exemple, se'ls podrien aplicar mesures educatives diferents, ja que també es tindrien en consideració altres circumstàncies.

Es va introduir el tractament en llibertat a través de la llibertat vigilada, figura que ja existia però que no s'aplicava. Es va atorgar per primer cop un paper important a la denominada justícia restaurativa enfront del sistema penal tradicional, i es van introduir el principi d'oportunitat i la mediació. A més, es va establir que el compliment de les mesures fos de caràcter flexible, amb l'objectiu d'educar el menor per sobre de sancionar-lo, i que es realitzés en el propi territori de la comunitat autònoma on residís el menor. Aquesta premissa també

⁵ Seguint el model alemany, que mai no es va arribar a complir del tot. De fet, l'avantprojecte de llei fixava l'edat de tretze anys, però va ser una esmena parlamentària la que la va elevar als catorze.

passava a considerar-se en cas d'internament, en què s'establia que es fes al centre més pròxim al seu domicili.⁶

LA MEDIACIÓ PENAL COM A PRECURSORA DE LA JUSTÍCIA RESTAURATIVA A CATALUNYA

A principis dels anys noranta vam començar a treballar en el camp de la mediació i l'atenció a la víctima. En aquells moments, el tema ens era totalment desconegut. Parlar de *Täter-Opfer-Ausgleich* ("conciliació víctima delinqüent", Dünkel, 1997) va despertar un enorme interès, i fruit de les trobades amb l'equip de recerca de Dünkel va néixer la Mediació en la Justícia Juvenil a Catalunya.

El Programa de Mediació Penal d'aquella època es definia pels següents objectius:

1. Prioritzar les respostes reparadores a la sanció, tant al sí dels espais informals com en els procediments penals.
2. Vetllar perquè tant en la intervenció informal com formal el respecte als drets i a les garanties sempre fossin escrupolosament observats.
3. Procurar que la resposta al delicte, ja fos de naturalesa penal o extrajudicial, contribuís a incrementar les competències personals i socials de l'autor. En aquest sentit, la justícia reparadora i en el context ampli de polítiques socials de salut, educació i treball havia d'actuar com vasos comunicants per tal que també és garantís l'accés dels ciutadans a aquests serveis.

Amb aquest enfocament es va concloure als anys noranta un informe⁷ que també constata que la participació activa de les parts permetria trobar millors solucions a determinats conflictes. Una premissa que avui repetiríem en els mateixos termes.

ALGUNES DADES DE LA REALITAT

El gràfic 1 ens mostra la població de Justícia juvenil a Catalunya, comunitat autònoma amb una població total de 7,4 milions d'habitants, que compta amb uns 400.000 joves en la franja d'edat de catorze a divuit anys⁸.

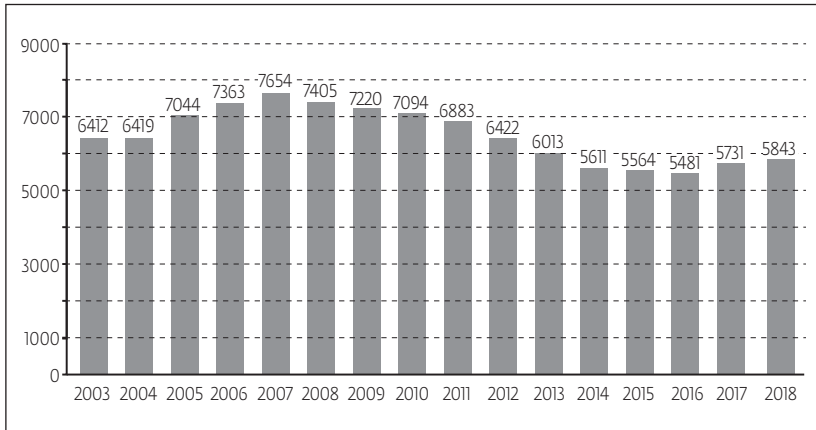
6 El canvi de les mesures va suposar un dels avenços més grans de la llei, així com el fet que les comunitats autònomes en fossin competents.

7 La mediació juvenil a Catalunya. Equip de mediació del Departament de Justícia: a "La mediació penal", p. 31 Barcelona, 1999.

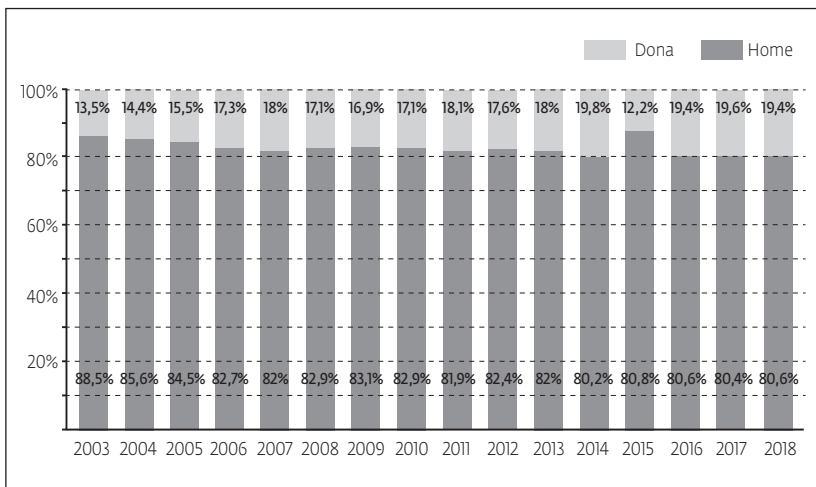
8 Totes aquestes dades i quadres també han estat aportades a l'article en alemany inclòs al llibre homenatge del professor Frieder Dünkel. Desembre 2019.

- La població anual atesa per justícia juvenil el 2018 és de 5.843 casos, cosa que equival en la franja 14-18 anys a tan sols l'1,4% del total de menors en aquesta franja d'edat.
- Els gràfics següents són d'elaboració pròpia a partir de les dades del departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (xifres del 2018).

Gràfic 1: Població de justícia juvenil a Catalunya, evolució:

Gràfic 2: Població de justícia juvenil segons gènere:

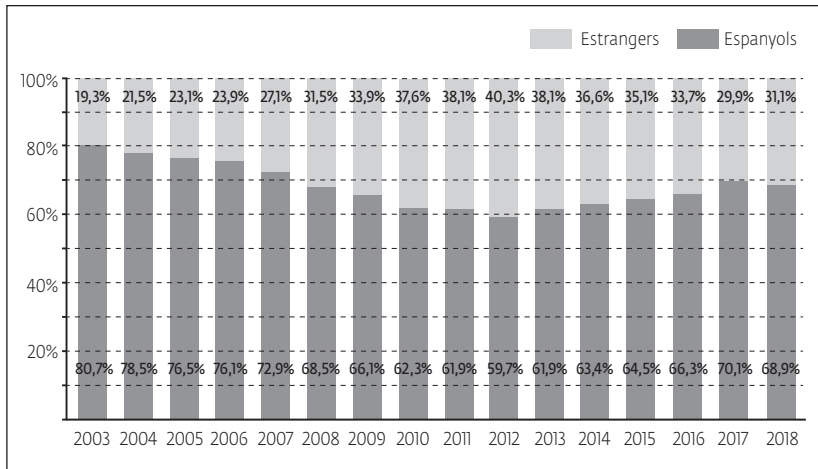

La diferència entre homes i dones menors de divuit anys és considerable, partint d'un 13,5% de dones delinqüents menors d'edat al 2003 per arribar a un 19,4% al 2018. Val la pena apuntar que al Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona als anys 1921 a 1967 la proporció de dones era d'un 13,38%.

La xifra de dones menors a les quals s'ha imposat alguna mesura és del 19,4%, percentatge molt similar al de les dones adultes condemnades a l'estat espanyol.⁹

Als anys 1975 i 1976 les mesures d'internament a menors ocupaven el 17% del total de les mesures. Tanmateix, la seva aplicació era molt diferent entre homes i dones. En el primer cas, ocupaven entre el 10 i el 15% del total de les mesures, mentre que les dones (nenes) eren internades en un 30-40%, malgrat que els delictes comesos eren molt inferiors en gravetat. En aquests casos, l'internament es devia bàsicament a la denominada conducta immoral, fuga de casa o conducta llicenciosa (o absent de moral). En aquests anys, la llibertat vigilada, considerada com la millor de les mesures, no es va aplicar en ni un sol cas (Giménez-Salinas, 1981). Actualment, a l'estat espanyol la mesura d'internament de nenes menors d'edat ocupa un 7,4%.¹⁰

Gràfic 3: Població de justícia juvenil segons nacionalitat

El col·lectiu estranger també és particularment interessant. Al 2003 la xifra de menors estrangers que havien comès actes delictius era molt

⁹ Dades del Consejo General del Poder Judicial d'Espanya. Xifres de l'any 2017.

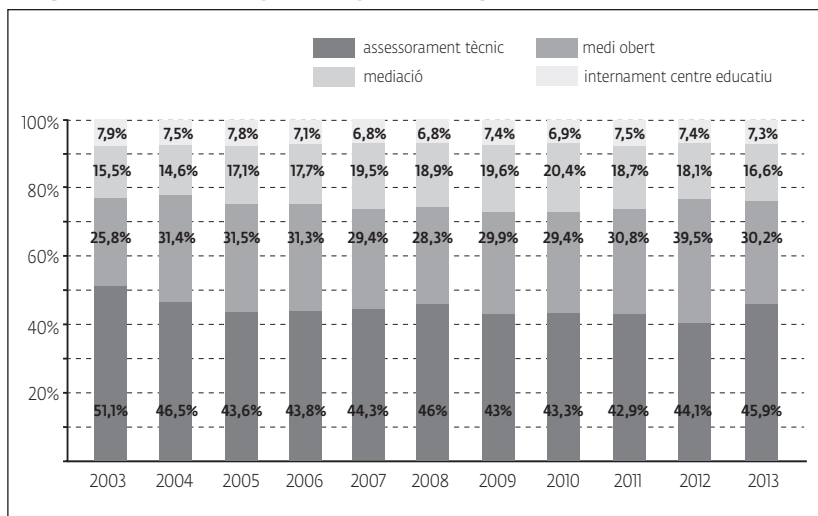
¹⁰ Íbid.

baixa: tan sols el 19,3%. Aquesta explica en part que la Llei 5/2000 de Responsabilitat Penal del Menor, considerada a tots els efectes una bona llei, no va tenir en compte la dificultat que podria significar aplicar-la a menors estrangers.

Podem observar que els anys més importants són el 2011, 2012 i 2013, a partir del qual es produeix una disminució important fins al 2017. Al 2018 torna a augmentar i no tinc cap dubte que la tendència per al 2019 serà de creixement.

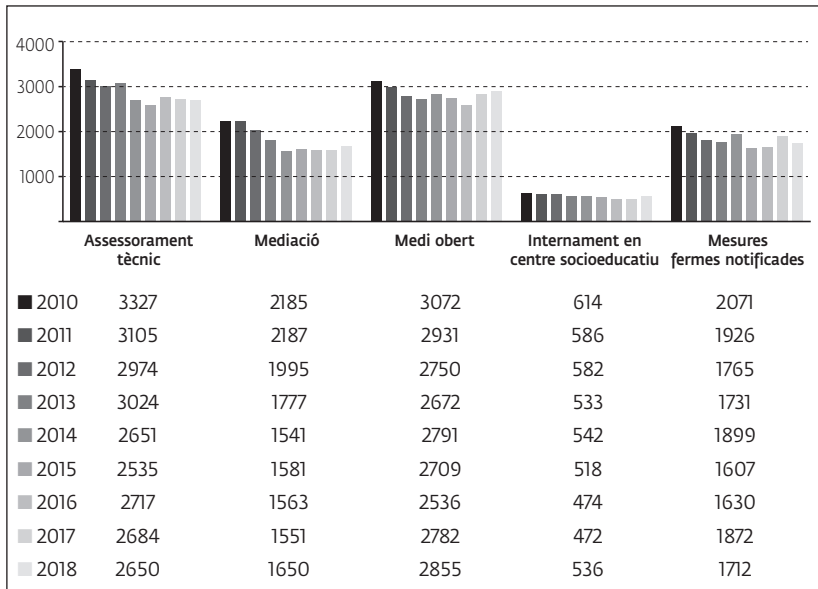
El conflicte amb els menors estrangers avui se centra més en els denominats MENA (menors estrangers no acompanyats), l'arribada dels quals a Espanya en general i a Catalunya en particular ha estat massiva en els últims temps. Al 2018 van arribar a l'estat espanyol 12.500 menors estrangers no acompanyats, 3.000 dels quals a Catalunya. Però cometríem una tremenda injustícia si ho equiparés amb la delinqüència. Es tracta de joves que fugen dels seus països buscant una vida millor, tanmateix és cert que un cop arriben aquí els riscos són més elevats. El problema es produeix quan la població els veu com una amenaça sense ser-ho i quan els serveis d'atenció als menors no són capaços de donar-hi resposta.

Gràfic 4. Població de justícia juvenil segons mesures

La Llei 5/2000 és la primera que introdueix amb caràcter formal per primer cop la mediació al sistema de justícia juvenil.

Gràfic 5: Població de justícia juvenil segons mesures, evolució:

En la distribució actual de les mesures es veu clarament com l'internament ocupa un lloc força inferior a la resta de les mesures, amb un descens fins al 2017 i un lleuger increment al 2018. En tot cas, al llarg de tots aquests anys el podem situar entre el 7% i el 8% del total de les mesures.

En aquest sentit, una de les conclusions finals que en podem extreure és que un sistema més garantista en prop de vint anys no ha fet augmentar els internaments, sinó que aquests s'han mantingut estables i, per descomptat, en una proporció inferior a èpoques anteriors, sense que per això s'hagi donat un augment de la delinqüència.

Una altra de les particularitats a destacar és que fins als anys noranta del segle passat molts menors quedaven sense mesura o amb una simple amonestació. Avui aquests casos tenen un tractament en medi obert o una mediació, ja que la intervenció enfront d'una conducta delictiva és necessària, sense que això signifiqui una repressió.

La mediació, considerada una bona opció en termes de conciliació víctima-delinqüent i justícia restaurativa, parteix d'un tímid 15% al 2003 i augmenta fins a un 20% al 2010. Tanmateix, a partir d'aquí decreix sense que en cap d'aquests anys s'hagi aconseguit superar aquesta xifra.

La mesura per excel·lència en menors és sens dubte el tractament en medi obert, que en tots aquests anys s'acosta gairebé a la meitat de les mesures. La diferència respecte al passat és molt important, també amb altres sistemes. Mirant l'evolució de les mesures, podríem afirmar que si bé l'internament no era una bona opció per a la majoria de casos, la no intervenció, que afavoria un cert sentiment d'impunitat, tampoc ho era. Si considerem la delinqüència juvenil com un indicatiu, una alarma, un avís tan important en la vida dels joves, és evident que necessita una resposta. En aquest sentit, una major implementació de la justícia restaurativa a la vida dels joves seria recomanable.

LA JUSTÍCIA PENAL PER A ADULTS: ESPECIAL REFERÈNCIA A LA PRESÓ

Si les xifres de menors són positives, no es pot dir el mateix respecte als adults, on la pena privativa de llibertat s'ha convertit en la principal resposta penal.

Tal com estableix la Constitució al seu article 25.2, "Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i la reinserció social, i no podran consistir en treballs forçats. El condemnat a pena de presó que estigui complint-la gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, a excepció dels que es vegin expressament limitats pel contingut de la decisió condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seva personalitat."

Biblioteques senceres estan dedicades a la resocialització; arguments a favor i en contra són esgrimits per penalistes, psicòlegs i treballadors socials i educadors socials, sense que des de fa anys s'arribi a cap acord. He visitat moltes presons a la meua vida, des de les més *calentes* a Brasil, Mèxic o Guatemala, a les més *fredes* a Sibèria, Finlàndia o els EUA. N'hi ha de millors o de pitjors tant a nivell de condicions de vida com de tractament, igual com n'hi ha de més dures des del punt de vista del règim o més humanitàries. Però en qualsevol cas els interns sempre viuen la presó com un càstig i no com una oportunitat per a la resocialització. En realitat, sempre els sembla com quelcom aliè i no merescut i, per descomptat, la víctima no té espai a la seva vida.

En un intent d'explicar l'evolució que ha patit la presó, i quasi amb una visió pedagògica per als estudiants, ja fa alguns anys que vaig establir una classificació dels models penitenciaris i en vaig destacar el model dominant per a cada categoria. L'ordre és, en part, temporal, de manera que se situa en l'origen de la presó, però cap dels models es dona en "estat pur", de manera que al llarg dels anys s'han anat barrejant.

ELS MODELS PENITENCIARIS

- **El model penitenciar:** basat principalment en els sistemes Filadèlfia i Auburn, destaca la importància de la feina, la disciplina i la penitència. El primer, també anomenat "cel·lular", té el seu suport en el Dret Canònic, en la penitència i en l'aïllament total, la separació de la resta de companys és completa. El sistema Auburn introdueix certes modificacions i encara que segueix essent molt sever, de dia es treballa conjuntament, però sempre en silenci, de manera que la penitència continua formant part de l'objectiu fonamental (Garrido Guzmán, 1983). A Espanya es pot considerar que els dos grans precursors de la reforma penitenciària van ser Concepción Arenal (1894) i Manuel Montesinos.
- **El model terapèutic:** just després de la Segona Guerra Mundial i com a conseqüència dels seus horrors, sorgeix un moviment humanitari en defensa dels més febles. En el cas concret de les presons es denomina "la revolució de les bates blanques", ja que va ser el personal mèdic qui va defensar la possibilitat d'aplicar mesures terapèutiques als interns. El concepte de "tractament", que després s'ha estès i s'ha generalitzat com a terme, prové d'aquesta època, d'aquí que hi hagi una certa idea de medicalització.
- **El model rehabilitador:** com a conseqüència d'una nova idea de tractament, sorgeix com a plantejament base que el delinqüent pot i ha de ser rehabilitat. Terme que al seu torn menarà a una profunda confusió doctrinal, penal i criminològica (Muñoz Conde, 1979). La realitat és que es troba ja pràcticament en totes les constitucions democràtiques la idea que la pena privativa de llibertat ha de tenir una finalitat reinseridora, reeducadora i resocialitzadora. No és que la resocialització substitueixi la prevenció general, encara que sí apareix com a principal finalitat. Aquest també és el cas de la constitució espanyola, que en el seu art. 25.2 diu que "Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social i no podran consistir en treballs forçats.

El condemnat a pena de presó que l'estigui complint gaudirà dels drets fonamentals d'aquest capítol, tret dels que es vegin expressament limitats pel contingut de la decisió condemnatòria, el sentit de la pena i la llei penitenciària. En tot cas, tindrà dret a un treball remunerat i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seva personalitat espanyola”.

- **El model de "normalització":** la resocialització ha plantejat des d'un principi nombrosos problemes, tant teòrics com pràctics. És per això que, amb el pas del temps, alguns països del nord d'Europa han evitat aquesta situació introduint el concepte de "normalització" (Giménez-Salinas, 1995).

Dos principis apareixen aquí com a fonamentals: d'una banda, la reducció de la població penitenciària i, de l'altra, la pròpia vida a presó. En el primer cas, tal com ho descriu Tapio Lappi-Seppälä (2014), el dràstic descens de la població penitenciària a Finlàndia a partir dels anys setanta del segle passat, es va donar com a conseqüència de dues idees; una de caràcter humanitari, però també molt important, va ser la constatació de la ineficàcia de presó en la seva finalitat resocialitzadora. Així es va plantejar en el segon supòsit, que si de veritat se cercava la integració posterior a la societat, la vida a la presó s'hauria d'assemblar en la mesura del possible a la vida del món exterior, amb vistes a lluitar contra els efectes negatius que produeixen l'encarceració i l'empresonament (Clemmer, 1940).

Les xifres en la reducció de l'empresonament van ser espectaculars. Simplement a mode d'exemple, per a joves d'entre quinze i disset anys s'aplica la sanció privativa de llibertat un 1%, mentre que a Espanya és d'un 7%, i al Regne Unit d'un 9%.

- **El model garantista:** aquest model es basa fonamentalment a aconseguir que en el compliment de la pena es respectin totes les garanties legals, és a dir, que el principi de legalitat es compleixi també en l'execució. El respecte als drets humans també té especial importància en l'àmbit penitenciari; la prohibició de les tortures i la presó preventiva concebuda de vegades més com a "pena anticipada", malgrat el principi de presumpció d'innocència. Encara que en realitat aquest no seria un model pròpiament dit, la preocupació per la manca de garanties dels presos en alguns països ha portat en l'actualitat a la reivindicació d'un model respectuós i legalista com a base fonamental.

■ **El model restauratiu i de pedagogia social:** i arribem finalment a la introducció d'una nova idea, també en l'àmbit penitenciari. Més enllà del desig, la finalitat i la legalitat de la resocialització, no podem oblidar que en molts casos hi ha també una víctima i que aquesta no desapareix després del judici. Així, sorgeix la possibilitat d'una justícia restaurativa que no renuncia a aplicar-se en l'àmbit penitenciari. Figures com el penediment, la mediació i la possibilitat de fer una presó més permeable a la comunitat descriuen aquests models.

Dins d'aquest model cal destacar la iniciativa portada a terme a la presó de Lledoners sobre la mediació penitenciària iniciada fa uns anys.

ALGUNES DADES DE LA REALITAT: ¹¹

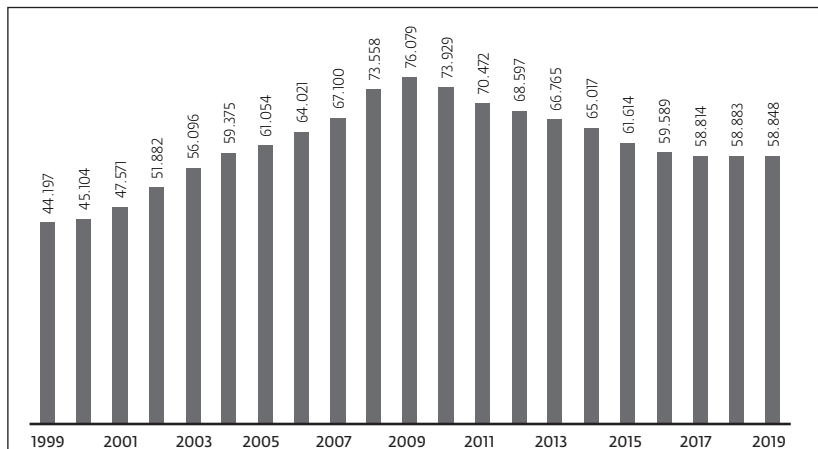
L'any 2018 van ser condemnats per sentència ferma a Espanya 286.637 adults. Els delictes més freqüents entre aquests van ser els relacionats amb la seguretat vial (el 21,9% del total), els de furt (17,3%) i els de lesions (16,6%). Un total de 2.754 persones van ser condemnades per delictes sexuals.

De totes les condemnes penals inscrites al Registre Central de Penats "tant principals com accessòries", el 46% van ser privatives d'altres drets; el 34,3% es van traduir en multes, i el 19,6% van suposar la privació de la llibertat. Si separem aquestes dades per gènere, veurem que el 79,3% de les persones condemnades a presó van ser homes i el 20,7%, dones.

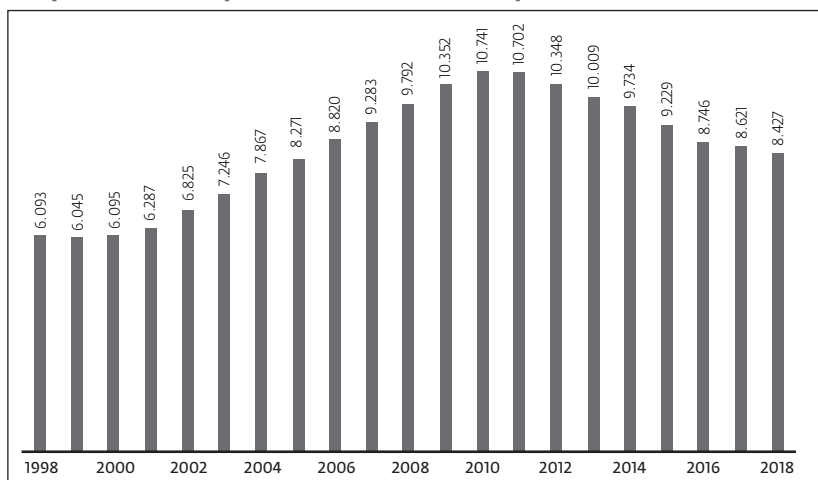
Andalusia va ser la comunitat autònoma en què es van inscriure més persones condemnades (19,8% del total). Al seu darrere s'hi situen Catalunya (15,6%) i la Comunitat de Madrid (13,8%). Catalunya va ser la comunitat amb més condemnats estrangers (23,6% del total), seguida de la Comunitat de Madrid (17,5%) i la Comunitat Valenciana (13,4%).

¹¹ Estadística de Condemnats: Adults / Estadística de Condemnats: Menors (ECA / ECM) Any 2018. Instituto Nacional de Estadística

Gràfic 6: Població penitenciària a Espanya¹²

Gràfic 7: Població penitenciària a Catalunya¹³

12 Elaboració pròpia a partir de les dades del Ministerio del Interior - Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. Dades a desembre de cada any, excepte les del 2019, que són de l'octubre (no es disposa de xifres més actuals).

13 Elaboració pròpia a partir de les dades del Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya.

Mitjana anual d'encarcerats (penats, preventius i internats judicials) calculada a partir del nombre d'encarcerats l'últim dia a les 24 hores dels 12 mesos de cada any avaluat. La dada de l'últim any avaluat fa referència a la mitjana dels mesos transcorreguts durant aquest any. No s'inclouen els arrestos de cap de setmana.

Com es poden comprovar en aquests gràfics, la població penitenciària a Espanya i Catalunya segueix una evolució relativament semblant. Al 2010 s'arriba a nivells màxims i a partir d'aleshores s'inicia un declivi. Sovint es comenta que el motiu es troba en la disminució del nombre de delictes comesos, però això no és del tot cert. D'acord amb Alberto Daunis i altres investigadors (2016), el descens de la població penitenciària coincideix amb el període de crisis, si bé cal atribuir la baixada a la disminució de la població estrangera (persones migrades a dins de l'Estat) que tenen més possibilitats de ser detingudes i anar a la presó, alhora que en tenen menys de sortir-ne. No estem equiparant delinqüència i immigració, sinó posant de manifest que el control social sobre aquesta població acostuma a ser més dur.

Una altra causa la trobem a la reforma del Codi penal 05/2010 en matèria de tràfic de drogues, que suavitza la intervenció penal i això contribueix a reduir la població penitenciària.

Una qüestió important molt debatuda i que afecta el present informe és la constatació de Daunis Rodríguez sobre el fet que les sancions alternatives no han tingut cap efecte en la disminució de la població penitenciària a Espanya.

LA CLASSIFICACIÓ DE GRAUS

Per altra banda, per complir el tractament penitenciari (terme poc precís perquè té una certa connotació sanitària), els interns penats són classificats en primer, segon o tercer grau sense que sigui necessari que passin per tots tres, ja que poden ser classificats directament en qualsevol d'aquests.

El primer grau és per als interns de perillositat extrema o inadaptació greu a les normes generals de convivència. A les presons catalanes només un 2% de la població es troba en aquesta situació. Anomenar-lo *primer grau* és, en realitat, un eufemisme per no parlar de *màxima seguretat*.

El segon grau, també conegut com a règim ordinari, és per a aquells penats la situació personal dels quals els permet una normal convivència al centre, si bé no es considera que puguin viure en semilibertat. El 72% dels interns estan en aquesta situació.

Finalment, el tercer grau o règim obert s'aplica als interns que per les seves circumstàncies personals i penitenciàries estan capacitats per viure en semilibertat. A Catalunya, un 26% de la població compleix la seva condemna en aquesta situació.

La classificació en grau la formula raonadament la Junta de Tractament, però a més ha de contenir el programa individualitzat de tractament.

És evident —i en consonància amb el pensament de la justícia restaurativa— que l'autèntica possibilitat de dur a terme una política de reinserció és a través del tercer grau. Però les xifres ens demostren que ni tan sols un terç de la població reclusa s'hi troba. També aquí els països escandinaus són novament un exemple per a la resta d'Europa.

b. Justícia informal

La definició més comuna de justícia informal és aquella que deriva aquesta funció a les estructures o grups socials comunitaris i que no són govern alhora que, valgui la redundància, no formen part de la justícia formal exposada anteriorment, és a dir, que no està regulada per les lleis. Això és molt important en l'àmbit penal, ja que cal recordar que en la justícia penal, a diferència d'altres branques del dret, no hi cap el costum i hi regeix un estricte principi de legalitat definit per l'aforisme jurídic llatí *nullun crimen, nulla poena sine lege penali, praevi, stricta et scripta* ("cap delictes, cap pena sense llei penal prèvia, escrita i estricta").

Són molts i molt variats els sistemes de justícia informal des de l'àmbit més privat, com ho és el de la família, on sempre he mantingut que les mares de famílies nombroses han estat grans mediadores. En qualsevol cas, en el Dret de Família és un dels àmbits en què la mediació ha tingut més èxit i es practica àmpliament a gairebé tots els països. En comunitats educatives com l'escola també s'han utilitzat mecanismes informals de justícia restaurativa des de fa molt temps. En algunes universitats hi ha equips de mediació i resolució de conflictes que eviten, d'aquesta manera, recórrer al reglament més estricte del campus. Fins i tot davant de la qüestió de l'assetjament sexual a les dones, hi ha algunes experiències en aquest àmbit de la justícia. Ara bé, aquest és un tema molt controvertit i no són nombroses les veus que consideren que això no afavoreix la transparència ni serveix d'ajuda a les dones.

Són molts altres els àmbits on també es dona la justícia informal, com el camp del dret privat, a través dels tribunals arbitralis o, ja en el terreny internacional, en casos de processos de pau davant de conflictes d'origen religiós, per ètnia, territori o sobirania, o de qualsevol altre tipus.

Encara que no és del tot correcte perquè la realitat en aquest cas tampoc no ho és, de vegades també es fa servir l'expressió de sanció informal o justícia informal en el terreny de la justícia penal quan s'aplica el principi d'oportunitat, és a dir, quan aquest suposa una renúncia al procés penal perquè s'entén que hi ha la possibilitat d'arribar a una solució extrajudicial del conflicte.

Enteses d'aquesta manera, aquestes sancions informals suposen una renúncia al procés penal tradicional amb la finalitat de buscar una solució pactada entre víctima i delinqüent.

En general és la pròpia fiscalia qui pot renunciar a iniciar una acció penal perquè s'entén que és millor aquesta opció per buscar mecanismes informals, però també ho pot fer el jutge o en alguns països fins i tot la pròpia policia.

A l'Estat espanyol això és possible en menors, però no hi ha una base legal clara en adults, com veurem més endavant. Com que no existeix un principi d'oportunitat reglat que podria fer compatible el propi sistema penal amb una reparació més indicada per a un sistema privat, la reparació encara té un paper molt secundari.

Resulta si més no estrany que si bé la utilització de la conformitat en els judicis ha assolit un èxit notable, això no ha influït ni en la millora de la reparació a la víctima ni en una major presència de la justícia restaurativa al nostre país (Soletó, 2019:504).

3. L'origen de la justícia restaurativa i la seva expansió

Sempre s'acostuma a dir que la justícia restaurativa forma part de la nostra manera d'entendre i de fer les coses. Quan fem mal a algú, normalment tenim un sentiment de culpabilitat o remordiment, nosaltres mateixos som els nostres principals jutges, encara que després davant de la justícia formal ens empari el principi de presumpció d'innocència o el nostre advocat ens aconselli sempre no reconèixer els fets. Si som sincers, no ens agrada haver fet mal, i encara que sempre trobem una excusa, la idea de demanar perdó també forma part d'aquest procés.

Alhora, també en altres moments de la nostra vida cadascú de nosaltres ha estat víctima, s'ha sentit ferit per coses que afecten el més profund dels sentiments i ha experimentat emocions d'incomprensió, dolor i ràbia. El desig de fer-ho saber a la persona que ens ha ocasionat

aquest dany sempre és important, i és inevitable preguntar-se'n el perquè, voler saber què hi ha guanyat la persona ofensora i per què ens ha escollit com a víctima, qüestions que apareixen una vegada i altra. El sentiment de venjança, de voler que l'altre experimenti el mateix dolor, també és freqüent.

Però en aquest cas no estem parlant de qualsevol tipus de dany i de dolor, sinó d'aquell que la justícia ha elevat a la categoria de delictes, d'aquella acció que mereix un judici de retret formal.

El problema és que la justícia tradicional, en el moment que l'Estat va assumir el monopoli de la reacció penal, va separar el delinqüent de la víctima. En aquest sentit, és molt coneguda la frase del criminòleg Nils Christie (1977) que diu que "jutges, advocats i fiscals són lladres de conflictes i han de retornar-los als seus protagonistes". Aquesta idea va ser el naixement de la justícia restaurativa de la mà del moviment abolicionista.

a. Antecedents europeus

A nivell cronològic, primer es va començar a parlar de la mediació i posteriorment es va incorporar la justícia restaurativa com un concepte més ampli. En realitat, actualment diríem que la mediació és un instrument de la justícia restaurativa.

Els primers antecedents els trobem a la Recomanació R(99) del Consell d'Europa sobre la Mediació Penal¹⁴ i la Resolució 2002/12 del Consell Econòmic i Social de Nacions Unides, en què s'aproven els principis bàsics de la justícia restaurativa en matèria penal. Posteriorment, la Directiva 2012/29 de la UE ja defineix la justícia restaurativa com un procés en què, sempre que així ho acordin lliurement les parts, la persona víctima i la persona ofensora poden arribar a un acord amb l'ajuda d'un tercer. El Consell d'Europa es va pronunciar en termes semblants el 2018¹⁵, si bé en va ampliar el cercle dels participants, ja que considerava que hi han d'intervenir tots els actors que s'han vist perjudicats pel delictes, que responen a un concepte més extens que el de víctima.

Amb la incorporació del concepte de justícia restaurativa, s'amplia el nucli d'intervenció i no es concentra tant en el conflicte entre víctima i agressor sinó que s'atén altres persones de la comunitat que s'han vist afectades pel delictes. També es va substituir el concepte

¹⁴ N'hi ha molts altres, però només citem els més representatius.

¹⁵ Aquestes recomanacions van servir perquè nombrosos països també legislessin en l'àmbit de la justícia restaurativa, cosa que no va passar a Espanya.

de mediador pel de facilitador, entenent que les parts tenen tot el protagonisme.

S'afirma que els resultats de la justícia restaurativa són altament satisfactoris tant per a la víctima com per a l'ofensor i la comunitat, i s'aporten resultats científics sobre la disminució de la reincidència, així com la idea que la justícia restaurativa "és més justa". També s'aporten dades respecte del temps invertit i els costos econòmics, molt inferiors als de la justícia penal ordinària. Malgrat tot, permetin-me una observació pessimista: en aquests vint anys la justícia restaurativa no ha avançat a la velocitat que ho hauria d'haver fet.

A Europa la justícia restaurativa s'ha desenvolupat de forma desigual. En l'àmbit de la justícia juvenil, gairebé tots els països europeus la tenen implementada. Si bé les pràctiques són diverses, hi ha denominadors comuns que la fan recognoscible a qualsevol territori. Un informe realitzat per Dünkel, Horsfield i Parasonau (2015) sobre les pràctiques de la justícia restaurativa en el camp juvenil a Europa permet fer-nos-en una idea. La primera constatació és que és una realitat àmpliament estesa, si bé per la seva importància destaquen alguns països:

A Finlàndia, el 80% de la població té accés a la mediació des de l'any 2000. La llei de 2005 sobre la mediació penal, assegura que la mediació sigui accessible a qualsevol ciutadà. Els menors de divuit anys poden demanar la presència dels seus progenitors o tutors durant la mediació, cosa que és obligatòria per als menors de quinze. Els estudis indiquen que des que es va aprovar la llei tant en joves com en adults la mediació va créixer un 35%. La particularitat d'aquest país és que en el 82% dels casos la mediació ve derivada directament per la policia, tan sols un 14% és a través de la fiscalia, un 1% és iniciativa de les parts i un 2% prové de serveis socials.

A Àustria els programes de mediació per a joves es van iniciar el 1988 i els d'adults, el 2000, encara que van començar de manera informal el 1985. Des dels seus inicis ha comptat amb una xifra elevada de participació: gairebé el 93% dels ofensors i un 92% de les víctimes accedeixen al programa quan se'ls ho proposa i el 87% de les víctimes es consideren satisfetes amb l'acord. En aquest país s'ha prestat una especial atenció a la reparació de les víctimes (Pelikan, 2010) i han estat nombrosos els estudis que han demostrat que aquestes es troben més ben "reparades" a través de la justícia restaurativa.

Bèlgica ha fet molta recerca sobre mediació i ha estat una de les grans pioneres de la matèria en tots els seus àmbits, inclosa la

penitenciària. N'és un gran referent el professor de la Universitat de Lovaina Tony Peters¹⁶, qui es va caracteritzar al llarg de la seva carrera per l'acostament de l'acadèmia a la realitat pràctica. Els seus estudis sobre mediació i reparació són especialment importants i també va participar durant força anys en la seva implementació a Catalunya. Bèlgica és un dels pocs estats europeus on no hi ha limitacions en l'aplicació de la justícia restaurativa, ni per raons de gravetat del delictes, ni per la situació processal, criteri aplicable tant a joves com a adults. Malgrat tot, els seus impulsors reconeixen que el país encara està lluny d'assolir els seus objectius pel que fa a nombre de casos i consideren que pels seus excel·lents resultats s'hauria d'aplicar molt més.

ALGUNES DADES SOBRE LA MEDIACIÓ PENAL A ESPANYA I A CATALUNYA

La justícia restaurativa també està present al nostre territori des de 1990 per a la justícia juvenil i des de 1998, per a la d'adults, si bé el desenvolupament entre els col·lectius ha estat desigual.

Abans de comentar les dades, cal remarcar que aquestes són disperses i incoherents, per la qual cosa es fan difícils d'interpretar. El propi Consell General del Poder Judicial ho reconeix en el seu informe (2015) i ho atribueix a la falta d'uniformitat en la matèria. De fet, les xifres globals que es recullen al gràfic següent indiquen que al 2015 es van realitzar un total de 3.804 mediacions. Si hi sumem les que hi ha pendents de l'any anterior, la xifra augmenta fins a 3.859 casos, però tenint en compte que el nombre de condemnats aquell any s'eleva a 288.765, la xifra és del tot insignificant.

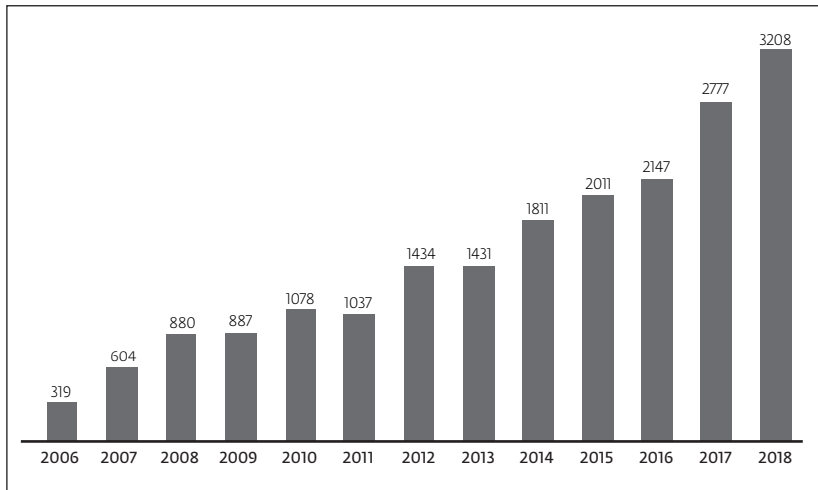
Estem convençuts que n'hi ha moltes més, ja que es van comptabilitzar fins a 260 òrgans judicials que van derivar a mediació, però no ha estat possible obtenir més dades.

En qualsevol cas l'experiència de mediació per a adults s'ha portat a terme en quasi totes les comunitats autònomes, si bé els resultats són molt desiguals.

Si ens centrem en Catalunya, sí que disposem de dades una mica més completes i actualitzades.

¹⁶ Val la pena destacar, d'entre els seus textos: "Cómo la restauración puede saltar los muros de la cárcel: una discusión sobre el proyecto "detención dirigida a la restauración" publicat a *el Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología* i "Alternativas en el campo judicial", publicat a la *Revista de intervención socioeducativa*.

Gràfic 8: Evolució del programa de justícia restaurativa a Catalunya (2006-2018)

D'entrada cal apuntar que veient el nombre de casos del 2015 resulta gairebé impossible que la xifra espanyola fos l'aportada, ja que es té constància d'experiències de mediació amb adults al País Basc, a la Comunitat Valenciana, a Madrid i a Castella-Lleó, principalment, però també a altres comunitats amb diverses implementacions.

En qualsevol cas, que Catalunya sumi 3.208 mediacions per a un total de 67.929 condemnats representa una xifra molt baixa, ja que significa tan sols un 4,7% del total, una dada merament simbòlica a tots els efectes.

Per contra, els estudis són més rellevants i demostren que els casos que han passat per la mediació són altament satisfactoris, ja que s'ha assolit l'acord en el 80% d'aquests. En la mateixa línia, el percentatge de derivacions penals que no arriben a fer la primera sessió informativa és tan sols del 20,64% del total de derivacions.

Val a dir que el nivell de satisfacció entre ofensors i víctimes després d'haver realitzat la mediació també és elevat. Aquestes xifres concorden plenament amb les exposades d'altres països del nostre entorn, que se situen entre el 80 i el 90%.

Davant d'aquests bons resultats, però, encara és més inquietant l'absència d'una clara política criminal a favor de la justícia restaurativa.

Sobretot si tenim present que el propi informe del CGPJ (2015) en destaca els aspectes favorables de la següent manera:

- De cara a l'atenció, cura i possible "reparació" de la víctima, principal destinatària d'aquest procés.
- A la recuperació social de la persona ofensora, que es responsabilitza del seu acte.
- A la comunitat, que percep una imatge de la justícia més propera i capaç de resoldre els seus conflictes.

Des dels seus inicis el 1983, el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) ha estat un dels grans impulsors de la divulgació de la matèria. Entre els dels darrers anys destaquem el *Llibre blanc de la Mediació* (Cano i Dapena, 2010), *La reincidència en el programa de mediació i reparació de menors* (Capdevila i Ferrer, 2012), *l'Avaluació del programa de mediació penal d'adults* (Tamarit, 2013) i *La mediació penal a Catalunya en l'àmbit d'adults i de menors* (Ayora i Casado, 2017).

Tal com es pot veure al gràfic 4, en l'àmbit dels menors la situació ha estat molt diferent des del seu inici, ja que la mediació està regulada per la llei. Tot i amb això, en aquests anys no ha aconseguit superar el 20%.

b. Principis bàsics de la justícia restaurativa

Des d'un principi hi ha consens en la doctrina sobre determinats punts elementals de la justícia restaurativa, que alhora han estat recollits als tractats internacionals. Hem de recordar que en aquest apartat parlem de la justícia restaurativa penal, on d'entrada les parts venen determinades pel Dret Penal, que decideix qui és víctima i qui és autor. Com veurem al punt número 4, també es poden portar a terme altres pràctiques restauratives, però en molts casos no tenen lloc dins de la justícia penal.

VOLUNTARIETAT DE LES PARTS

Tant en els processos de mediació, en particular, com en la justícia restaurativa, en general, la voluntarietat de les parts és essencial. Es fa impossible de pensar en la reparació del dany si no es fa voluntàriament.

El debat sobre la voluntarietat no ha estat exempt de crítiques, ja que algun sector ha intentat introduir-hi un cert criteri moral. Al meu entendre, no hi fan res els motius pels quals qualsevol de les parts — autor, víctima o comunitat, si és el cas— decideix acceptar un procés restauratiu. Pot venir motivat per la possibilitat de reduir la pena, ja

que en alguns casos aquest pot ser un atenuant; per evitar el procés penal; per recórrer a una nova experiència; per venjança... L'important és que s'accepti el procés sense cap tipus de coacció. Mai no es pot imposar ni fer-se de caràcter obligatori.

RECONEIXEMENT DELS FETS PER PART DE L'AUTOR

Aquest és un dels motius principals que en frena la implementació, ja que afecta al principi de presumpció d'innocència, però és necessari que l'autor reconegui la seva responsabilitat. No parlo de culpabilitat, sinó d'assumpció d'uns fets com a propis; en definitiva, d'acceptar uns fets que li pertanyen. D'una altra manera, un acord de reparació no tindria sentit. En aquest reconeixement, sens dubte, es poden exposar les circumstàncies que van portar aquella persona als fets i altres qüestions que aniran sortint al llarg del procés, fins i tot, si és necessari, l'argument de l'actuació en defensa pròpia en la manera i la forma en què es van produir. Però el punt de partida passa perquè l'ofensor reconegui els fets que se li imputen.

CONFIDENCIALITAT

Com a conseqüència del que s'ha descrit anteriorment i a diferència del que passa al judici oral on precisament la publicitat és una garantia, la confidencialitat del que s'ha tractat en un procés de mediació o reparació és fonamental. Tanmateix, no està exempta de riscos, i aquest és el punt sobre el qual alerten els advocats.

Cal tenir en compte, a més, que en un procés de conciliació i reparació poden sorgir altres problemes més enllà dels estrictament tractats. Mentre que al judici tradicional la intervenció de les parts se cenyeix al delictes imputat, en un procés restauratiu poden aparèixer altres temes, no sempre fàcils d'abordar i de vegades de gran repercussió en les parts. Així, Flores Prada (2015) destaca que "res del que es discuteixi en el curs de la mediació es filtrarà al procés ni podrà ser conegut pel jutge o el fiscal. Això permetrà que en el possible fracàs de la mediació, els drets de la defensa de l'imputat i de presumpció d'innocència no es vegin compromesos ni afectats".

En aquest sentit, finalment la Llei 4/2015 de l'Estatut de la Víctima estableix que "els debats desenvolupats dins del procediment de mediació seran confidencials i no podran ser difosos sense el consentiment d'ambdues parts. Els mediadors i altres professionals que participin en el procediment de mediació estaran subjectes a secret

professional en relació als fets i manifestacions de què hagin tingut coneixement en l'exercici de la seva funció”.

LA FIGURA DEL FACILITADOR/MEDIADOR

S'obre, així, una nova etapa en la justícia restaurativa, on el concepte de mediador s'amplia a la figura del facilitador (Guilarte, 2019). Són dos, els trets que defineixen el facilitador/mediador. D'una banda, sens dubte ha de ser imparcial respecte de les parts que intervenen en el procés, cosa que és fàcil de definir però que a la pràctica és on sovint s'han posat més objeccions, especialment en comunitats reduïdes. A més, tal com han manifestat amb freqüència els mediadors que han participat en experiències a Espanya de mediació penal, en general, i de justícia restaurativa, en particular, es constata una dedicació més intensa a l'infractor que a la víctima. Aquesta dificultat ja es va posar de manifest als anys noranta quan la mediació estava més concentrada en la justícia de menors; aleshores es veia més com una mesura educativa per a l'ofensor que no un acte de reparació per a la víctima.

Per altra banda, el facilitador/mediador ha de fer la seva feina de manera autònoma. Si bé aquest tret sol ser respectat a nivell individual, el fet que el mediador de vegades pertanyi a equips de justícia i treballi amb una gran inseguretats legal davant del jutge a causa de l'absència de normativa, no sempre és una línia fàcil de defensar.

L'EXECUCIÓ DE L'ACORD

El compromís d'un acord i que aquest es compleixi és d'especial importància. L'acord no té unes regles fixes, per la qual cosa cal establir-ne amb claredat tant el contingut com el temps de realització. Ha de ser assumible a tots els efectes i en la mesura possible ha d'establir una sèrie de garanties tant pel que fa al compliment com a les conseqüències d'un possible incompliment.

La pràctica mostra infinitat d'exemples en què la víctima se sent reparada, així com l'eficàcia del procés respecte de la reincidència.

LA VÍCTIMA: ENTRE LA POR I EL PROTAGONISME

Parlar de la persona víctima de delictes suposa retornar-li un protagonisme que mai no hauria d'haver perdut, d'això no en tenim cap dubte. Aquest no és el lloc per tornar a analitzar el monopoli de l'Estat en la reacció penal, però és evident que la resposta al delictes no es pot centrar només en l'ofensor. En primer pla hi ha d'haver la víctima o, si es prefereix, tots els perjudicats en un sentit més ampli.

Sobre la figura de l'autor se n'han escrit llibres com per omplir biblioteques senceres; sobre la víctima, força menys, i tanmateix aquesta és l'autèntic motiu de la intervenció penal. Malauradament, durant molt temps ha estat deixada de banda i creiem que encara trigarà a ocupar un punt neuràlgic.

El Dret Penal és el dret del càstig, de la repressió. A través del càstig del delinqüent s'afirma el principi de la prevenció general però ¿on queden les necessitats de les víctimes? On s'ha oblidat la reparació del dany? En quin espai s'assenten la por i el dolor de la víctima? On queden les conseqüències més morals que jurídiques, més humanes que justicieres? Com s'ha pogut oblidar el dany que determinats fets generen a la pròpia comunitat? Anem per parts.

Malgrat que és difícil negar les conseqüències que el delicte comporta per a la víctima i la comunitat, entre els penalistes hi ha una por que qualificaríem de raonable a la idea de retornar el protagonisme a les víctimes si això suposa que puguin arribar a marcar, fins i tot, la política criminal del país.

Barona (2019) resumeix aquestes postures de la manera següent: d'una banda, el protagonisme de les víctimes pot significar una humanització i fins i tot un canvi substancial en el Dret Penal. Introduir la reparació com a atenuant, com a pena, com a benefici penitenciari o fins i tot com a mesura de reinserció social per al condemnat implica una altra manera d'entendre el Dret Penal, més enllà de la presó. Com a conseqüència, un sector de la doctrina entén ara que la reparació del dany també pot constituir la fi de la pena (Giménez-Salinas i Rodríguez, 2017).

Seria ingenu, però, oblidar un altre paper que també poden jugar les víctimes: la petició d'enduriment de les penes i la possibilitat que puguin incidir en els beneficis penitenciaris o fins i tot que puguin arribar a reclamar la pena de mort.

Un exemple del que s'ha exposat seria el lamentable atemptat al pont de Londres d'aquest passat mes de novembre, en què va morir apunyalat el criminòleg Jack Merrit, justament quan duia a terme una activitat de reinserció per a terroristes. El seu pare, encara amb dolor, escrivia que el seu fill no hauria volgut que la seva mort s'utilitzés per endurir les penes o per privar els presos dels programes de semilliberat que ell defensava tant. Per contra, al mateix temps Boris Johnson s'erigia com el representant de la comunitat perjudicada i demanava, no només mesures més severes per als presos, sinó que a més aquests tipus de programes fossin molt més restringits.

LA GRATUÏTAT

No oblidem que en aquests casos la justícia restaurativa forma part de la justícia ordinària i, per tant, s'ha de regir pels mateixos principis.

c. L'objectiu principal de la justícia restaurativa: reparar el dany i restaurar la pau social

Arribats a aquest punt, el lector ja és plenament conscient dels dos elements centrals de la justícia restaurativa: reparar el dany i restablir la pau social.

En l'intent d'avançar cap a una definició, d'entrada caldria insistir que el concepte de *justícia restaurativa* és més limitat que el de *pràctiques restauratives* —de vegades els termes es posen de moda i actualment correm el risc que s'apliqui la idea *restaurativa* amb certa lleugeresa.

La justícia restaurativa té dos noms propis. Per una banda, la justícia i particularment la penal, ja que neix a partir de l'aparició d'un delicte. En conseqüència, haurà d'assumir algun dels postulats bàsics del Dret Penal i processal que garanteixin el respecte de les garanties individuals, tant de la víctima com del delinqüent. Per altra banda, *restaurativa* respon al terme de *restaurar*, tornar les coses allà on eren abans de començar. El professor i amic Beristain, sens dubte el primer victimòleg que va tenir l'estat espanyol que va dedicar la darrera etapa de la seva vida a les víctimes del terrorisme, sempre deia: "Ai, si poguéssim tornar a l'inici de les coses...".

Els processos restauratius impliquen la participació de tres parts alhora: ofensor (que també pot ser ofensora, per descomptat), víctima i comunitat. Per al primer significa reconèixer, d'entrada, la responsabilitat del dany causat; per a la víctima representa que es reconegui el dolor que se li ha infligit, un dany que sens dubte té dret que li sigui reparat, i per a la comunitat implica no estigmatitzar sinó intentar un procés de reintegració. Hi entren en joc, doncs, les tres erres: responsabilitat, restauració i reintegració (Giménez-Salinas; Rodríguez, 2017).

Zehr i Gohar (2003), reconegut com un dels pares del moviment, defineix la justícia restaurativa com aquella comprensió que interpreta el delicte fonamentalment com una ofensa contra les persones i les relacions que s'hi estableixen. Seguint aquesta idea, davant del delicte, l'atenció es posa en les possibles maneres de reparar el dany infligit per tal de restituir les relacions que existien prèviament i mirar d'assegurar el reconeixement de tots els que hi prenen part. Els qui duren a terme aquest procés de reparació voluntari seran els mateixos

afectats: víctima, ofensor i comunitat. Per a aquest autor, la justícia restaurativa no consisteix en la implementació de programes o projectes destinats a objectius concrets o a curt termini, sinó que es tracta més aviat de canviar la mirada que tenim sobre el fet delictiu, tal i com podem veure en aquest esquema comparatiu entre els plantejaments de la justícia penal i els de la justícia restaurativa.

d. Dues maneres diferents de concebre la Justícia

<p>El delictes és una violació del Dret i l'Estat.</p> <p>La comissió d'un delictes crea persones culpables.</p> <p>La justícia necessita l'Estat per determinar qui és culpable i quina pena cal imposar-li.</p> <p>Focus central: els delinqüents reben el que es mereixen.</p>	<p>El delictes és una agressió a les persones i les seves relacions.</p> <p>La comissió d'un delictes genera responsabilitats.</p> <p>La justícia involucra víctimes, ofensors i membres de la comunitat en l'esforç per arreglar les coses.</p> <p>Focus central: les necessitats de les víctimes són ateses, la responsabilitat de l'ofensor s'orienta a reparar el dany.</p>
---	---

(Zehr i Gohar, 2003: 19-20)

El quadre és prou il·lustratiu sobre les dues posicions que, de fet, al nostre entendre resulten extremes i probablement la justícia restaurativa que es podria implementar al nostre país seria una síntesi de les dues.

Així, es fa difícil prescindir de la idea que no hi ha danys concrets ni mesurables ni categoritzables, perquè la justícia no pot ni ha de prescindir-ne. Però no només: hauríem de poder exigir una justícia més atenta al dany o als efectes negatius que determinats fets delictius produeixen tant a les víctimes com a la comunitat.

Avui les qüestions de seguretat s'han convertit en un punt central de la preocupació de la ciutadania. L'onada de robatoris que aquest estiu es va estendre, per exemple, per la ciutat de Barcelona, va tenir com a conseqüència que moltes persones, especialment dones grans, se sentissin enormement insegures malgrat que no havien estat víctimes dels delictes, cosa que va provocar que no volguessin sortir al carrer. Però tot això va tenir a la vegada el seu efecte secundari, ja que aquesta es va convertir en la gran excusa per a atacar des d'alguns mitjans de comunicació a persones migrades i demanar modificacions del Codi penal cap a una major duresa. Ni un sol cop es va poder llegir

a la premsa alguna al·lusió a la justícia restaurativa, malgrat que si recordem la reflexió d'Olalde (2017: 201), ens acostaríem a una qüestió important: "ens trobem davant d'un paradigma que arriba on no arriba la justícia penal: les necessitats emocionals de les persones".

e. Marc legal a Espanya i a Catalunya

El marc legal és essencialment el mateix, ja que les lleis penals són d'àmbit estatal. Tanmateix, sí que es troben diferències en el seu desenvolupament i posada en pràctica.

Per una banda, hi ha les directives europees esmentades anteriorment i en les quals s'estableixen unes normes mínimes sobre els drets, el recolzament i la protecció de les víctimes dels delictes i la justícia restaurativa.

Després d'aquesta directiva, molts països van desenvolupar noves lleis. A Espanya mereix especial atenció la Llei 4/2015 de 27 d'abril de l'Estatut de la Víctima del Delicte. Com moltes altres vegades s'ha dit, aquest estatut suposa un autèntic catàleg de drets processals i extra-processals de les víctimes. En qualsevol cas, i com que és la primera vegada que es reconeix la justícia restaurativa a l'estat espanyol, em sembla interessant reproduir-ne íntegrament l'article 15:

ARTICLE 15. SERVEIS DE JUSTÍCIA RESTAURATIVA:

1. *Les víctimes poden accedir a serveis de justícia restaurativa, en els termes que es determinin per reglament, amb la finalitat d'obtenir una reparació material i moral adequada dels perjudicis derivats del delicte, quan es compleixin els requisits següents:*
 - a) *l'infractor hagi reconegut els fets essencials dels quals deriva la seva responsabilitat;*
 - b) *la víctima hagi prestat el seu consentiment, després d'haver rebut informació exhaustiva i imparcial sobre el seu contingut, els seus possibles resultats i els procediments existents per fer efectiu el seu compliment;*
 - c) *l'infractor hagi prestat el seu consentiment;*
 - d) *el procediment de mediació no comporti un risc per a la seguretat de la víctima, ni existeixi el perill que el seu desenvolupament pugui causar nous perjudicis materials o morals per a la víctima; i*
 - e) *no estigui prohibida per la llei per al delicte comès.*
2. *Els debats desenvolupats dins del procediment de mediació han de ser confidencials i no poden ser difosos sense el consentiment de totes dues parts. Els*

mediadors i altres professionals que participin en el procediment de mediació estan subjectes a secret professional en relació amb els fets i les manifestacions de què hagin tingut coneixement en l'exercici de la seva funció.

3. La víctima i l'infractor poden revocar el seu consentiment per participar en el procediment de mediació en qualsevol moment.

Per als menors, la Llei orgànica 5/2000 de Responsabilitat Penal del Menor estableix en el seu article 19 que el Ministeri Fiscal desisteixi de la continuació de l'expedient, atenent la gravetat i les circumstàncies dels fets, especialment en absència de violència i intimidació i amb una atenció particular al fet que el menor s'hagi conciliat amb la víctima o hagi assumit el compromís de reparar el dany causat a la persona perjudicada pel delicte.

El desistiment en la continuació de l'expedient només serà possible quan el fet imputat al menor constitueixi un delicte menys greu, és a dir, queden exclosos els delictes greus.

La llei diu que la conciliació es donarà per conclosa quan el menor reconegui el dany causat i es disculpi davant de la víctima. El que és curiós és que afegeix que aquesta ha d'acceptar-ne la disculpa, una exigència que va més enllà del que normalment s'estableix.

Respecte a la reparació, aquesta es considera assolida quan el menor realitza determinades accions amb la víctima o persona perjudicada, encara que també poden servir les accions en benefici de la comunitat. Perquè el procés es doni per acabat amb èxit, se n'exigeix la realització efectiva. Una particularitat de la llei espanyola és que a més indica que hi ha d'haver un acord respecte de la responsabilitat civil.

Les persones responsables del seguiment són els equips tècnics, és a dir, especialistes en l'àmbit i no comunitaris.

Hi ha dos tipus de programes: amb participació directa de la víctima o sense. El primer té l'objectiu d'arribar a un acord pactat entre les parts i és el més concret.

El segon tipus de programes es desenvolupen mitjançant l'acord de tasques socioeducatives o treballs en benefici de la comunitat; per tant, s'entén més com una reparació a la comunitat. Aquests programes es donen quan la víctima no hi vol participar directament o quan es tracta de delictes sense víctima. Es diferencien de les altres mesures perquè la participació del menor en aquest procés ha estat voluntària.

Concloes les actuacions, el final dona per acabada la instrucció i sol·licita al jutge el sobreseïment i arxiu de les actuacions, amb una remissió a les accions realitzades.

En cas que el menor no compleixi la reparació o l'activitat educativa pactada, el Ministeri Fiscal continua amb la tramitació de l'expedient. Tal com hem vist als quadres, malgrat que aquesta és una figura reconeguda internacionalment i de la qual se n'obtenen bons resultats, la seva aplicació no ha superat el 20% del total de les mesures en les èpoques més àlgides i avui es troba en retrocés.

Respecte a la jurisdicció ordinària:

En aquest cas el que més crida l'atenció és que fins que no es va aprovar l'Estatut de la Víctima l'únic esment que en feia una llei era per prohibir-la. Em refereixo, naturalment, a la Llei 1/2004 de Protecció Integral Davant de la Violència de Gènere, que en el seu article 44.5 diu: "en tots els casos de competència del jutge de violència de gènere sobre la dona està vetada la mediació". S'ha discutit molt sobre la pertinència o no d'aquesta prohibició, que es fonamenta en la desigualtat de les parts. Ens atreviríem a dir que aquesta desigualtat es dona en molts altres tipus de delictes i que no per aquest motiu se'n descarta la mediació. Al nostre entendre, la prohibició no hauria de ser tan categòrica, sinó que s'haurien d'analitzar de manera més pormenoritzada les diverses circumstàncies.

Ja hem al·ludit a l'Estatut de la Víctima i en tot cas cal fer referència a la darrera reforma del Codi penal. L'article 84.1.1 contempla la possibilitat que el jutge o el tribunal puguin condicionar la suspensió de la pena per l'acord assolit per les parts en virtut de la mediació.

La reparació del dany ocasionat a la víctima o la reducció dels efectes també consten a l'article 21.5 del Codi penal com a atenuant, en qualsevol moment del procediment o amb anterioritat a la celebració de l'acte del judici oral. Aquest atenuant es considera amb independència dels motius que han portat l'autor a procedir la reparació.

Tanmateix, tal com apunten diversos autors amb els quals coincidim, especialment Tamarit i García Albero (2016), no té gaire sentit que el legislador atorgui efectes a la mediació en el cas de suspensió d'una pena, sense haver regulat prèviament la manera com aquest procés es pot realitzar. Aquesta anomia o falta de regulació (o com vulguin anomenar-la) ha fet que la mediació penal al món dels adults depengui

més de la bona voluntat de molts operadors socials per dur-la a terme que d'una política criminal concreta.

Certament hi ha experiències al País Basc, a Catalunya, a Castella i altres punts de l'Estat, però com posen de manifest Ayora i Casado (2017) la falta de regulació en un context legalista és un desastre: hi ha qui recorre a la justícia restaurativa i hi ha qui la rebutja, tot depèn del titular del jutjat o de la bona voluntat individual. Això també té un efecte perjudicial per als treballadors, que al final per més voluntariat i entusiasme que hi vulguin posar, acaben desanimats.

Per si no n'hi hagués prou, tot això es dona en un context on nombrosos estudis posen de manifest que són les víctimes qui precisament ho reclamen, qui pensen que és una bona opció.

Algú m'hauria d'explicar algun dia amb arguments de pes per què hi ha una resistència tan profunda a una qüestió que sembla que només pot portar aspectes positius com és la justícia restaurativa. En general, les persones que han passat per aquest procés, tant la víctima com la persona ofensora, ho consideren majoritàriament de forma positiva.

4. Units en la teoria, diversos en la pràctica

Tal i com ha quedat explicat, les pràctiques restauratives s'emmarquen principalment en el context de la justícia restaurativa, és a dir, en aquella comprensió de la justícia penal que prioritza la reparació del dany i no el càstig com a resposta al fet delictiu. Sota aquest paraigües fonamental, són diverses les pràctiques que s'han desenvolupat en el món, però en destaquem les que van significar l'inici d'aquest moviment. En aquest sentit, Canadà i Estats Units representen, a partir de la meitat dels anys 70 del segle xx, les primeres experiències que podem identificar com a pioneres en el posterior desenvolupament de la justícia restaurativa. Hem de recordar que en aquelles dècades a tot Occident es vivia un ambient propici a nous plantejaments, així ho exemplifiquen l'aparició dels sistemes alternatius de resolució de conflictes, l'interès per les formes de justícia de certes comunitats indígenes o el naixement dels moviments en favor dels drets de les víctimes a Europa.

És habitual, quan assenyallem l'origen de les pràctiques restauratives, la referència al cas de dos nois menors d'edat que, l'any 1974 a Ontàrio, Canadà, havien vandalitzat vint-i-dues propietats. Com explica Howard Zehr (1990), ningú en aquell moment hauria pogut

preveure que d'aquella circumstància en sorgiria un moviment amb la dimensió internacional actual, però el fet és que els membres de la comunitat cristiana mennonita de Kitchener, població on van tenir lloc els fets, i sobretot algunes persones que treballaven en contacte amb la justícia penal, es trobaven en aquell temps enmig d'un debat moral en què es plantejaven respostes alternatives al delicte, més orientades cap a la pacificació de la convivència que no pas al càstig, especialment per als més joves. Va ser en aquest marc on va sorgir la idea d'organitzar una trobada entre els nois responsables dels desperfectes i els propietaris de les propietats malmeses, per tal de veure si era possible de restituir el dany, i així va ser com es va traslladar la proposta al jutge que instruïa la causa. En un primer moment el jutge es va limitar a aclarir que allò no podia dur-se a terme. Sorprenentment, però, després va començar a autoritzar les visites perquè els dos nois, acompanyats pels seus delegats de llibertat vigilada¹⁷, anessin casa per casa de les persones afectades per tal de determinar plegats com podien reparar el dany realitzat. La resolució del cas va ser exitosa en termes de restitució material i moral, i l'experiència va donar lloc al naixement dels programes de reconciliació entre víctima i delinqüent al Canadà.

El cas va assentar un precedent enormement útil per als que defensen la idea que la justícia també pot ser reparadora i que ho ha de ser especialment en la justícia de menors, de manera que no va trigar gaire a replicar-se al país veí, els Estats Units, on van començar diversos programes que miraven de sistematitzar aquella primera experiència. Més concretament, va ser l'any 1977 a Elkhart, Indiana, on agafà embranzida sota les sigles VORP (Victim-Offender-Reconciliation Programs) que posteriorment s'han anat substituint per VOC (Victim-Offender-Conferencing) o VOM (Victim-Offender Mediation) en la seva adaptació a Anglaterra, i fins i tot VOD (Victim-Offender Dialogue).

És durant la dècada dels 80 que arriba a Europa, on podem situar els primers programes a Alemanya i Àustria l'any 1985, però també a França, als països nòrdics i, més tard, a Espanya i Catalunya, on l'any 1990 la Generalitat de Catalunya va impulsar la primera experiència de mediació per a joves menors (Giménez-Salinas, 1999).

17 La figura del *probation officer* no té un correlatiu exacte a Espanya i la traducció més comuna d'*agent de la condicional* no s'aplicaria en cap cas a un menor d'edat, per al qual no regeix la justícia penal ordinària, sinó que se li aplica la Llei de Responsabilitat Penal del Menor (LO 5/2000), on les mesures tenen un caràcter sancionador-educatiu.

a. La mediació:

El concepte de mediació s'ha imposat al nostre país per referir-nos a la "mediació víctima-delinqüent", que en el món anglosaxó s'ha mantingut en les sigles VOM i les seves variants ja esmentades (VORP, VOC, VOD).

Més enllà de la terminologia, hi ha un ampli consens a l'hora de definir aquest procés com l'acompanyament que una persona neutral, la mediadora, fa de la trobada voluntària (directa o indirecta) entre la persona víctima i la persona ofensora per tal que puguin parlar de l'impacte del delicte i elaborin un acord de reparació.

Segons Pelikan (2002) els elements essencials de la mediació són (citats a Olalde, 2017):

- Element social: el delicte és entès com una trencament de les relacions humanes i de la convivència entre les persones. Cal ocupar-se de les necessitats emocionals que tant la persona que ha rebut el dany i com la que l'ha produït experimenten en la vivència del delicte i posteriorment.
- Element participatiu o democràtic: la voluntarietat és un punt clau en la mediació penal, així com en qualsevol dels processos restauratius, ja que significa la porta d'entrada a una participació activa i autèntica.
- Element reparador: si les relacions socials han quedat malmeses amb el delicte, la mediació buscarà les maneres amb què sigui possible reparar el dany i identificar les necessitats de la persona víctima. Aquestes no són sempre i únicament de tipus material, sinó que solen tenir un fort component emocional.

Resumidament, en la trobada que té lloc en una mediació penal l'èmfasi recau en tres elements: els fets viscuts, els sentiments experimentats i els acords presos (Zehr, 2015). Però cal tenir present que la preparació és la part invisible i absolutament necessària de tota trobada restaurativa, ja que és en l'espai de temps previ on la persona mediadora treballa amb les parts separatament per tal de garantir que hi arribin preparades. De la mateixa manera, el posterior seguiment dels acords fruit de la trobada és igualment important per tal d'assegurar que els compromisos es mantenen a mitjà termini.

La mediació és probablement la pràctica restaurativa més estesa en l'àmbit penal d'adults i menors d'entre els països que contemplem programes de justícia restaurativa. El Consell d'Europa, en la seva Recomanació del 1999 demanava als estats l'impuls de la mediació

penal en els seus sistemes, a través dels diversos mecanismes al seu abast.

Un exemple de cas de mediació penal podria ser el d'un conflicte entre veïns que acaba amb la comissió d'un delicte: amenaces, danys materials o fins i tot una agressió.

b. Les conferències restauratives:

Nascudes en el context la llei de justícia juvenil *Children, Young Persons and Their Families Act* de 1989 a Nova Zelanda, i després adoptades a Austràlia, aquest tipus de pràctica restaurativa que també es coneix com reunió restaurativa, s'ha desenvolupat principalment a la cultura anglosaxona i es caracteritza per la introducció de més persones en el procés. La seva dimensió comunitària connecta amb els costums i principis propis de les cultures indígenes, en aquest cas de la comunitat maori, sense renunciar a un marc jurídic garantista.

FAMILY GROUP CONFERENCING (FGC):

Es tracta principalment de trobades on es reuneixen els familiars de la persona menor que ha comès el delicte per tal de parlar sobre el fet i elaborar plegats un pla d'acció que garanteixi el benestar del menor i, en la mesura del possible, tingui en compte les necessitats de la víctima. La persona víctima també pot estar acompanyada pels familiars que triï o bé per altres persones de suport. En aquest cas, la persona que acompanya el procés és anomenada "facilitadora" i sol ser professional dels serveis socials. En els diversos models en què es duu a terme en la justícia juvenil pot ser que també hi participi l'advocat del menor ofensor com un garant dels seus drets o bé també un membre de la policia (model *Waga Waga* o *Police Led Conferencing*).

CONFERENCING:

Les conferències restauratives en sentit ampli són processos en els quals un grup de persones relacionades i afectades per un delicte s'uneixen per discutir sobre els problemes apareguts per tal d'elaborar conjuntament una proposta de futur que inclogui tots els participants (Olalde, 2017). A diferència de la mediació, aquí hi participen, a més de la persona víctima i la persona ofensora, d'altres que també han estat afectades pel delicte en un sentit menys restringit, però no per això menys profund. Sovint es tracta persones de suport de la víctima i

l'ofensor, no necessàriament familiars, que també poden ser persones del barri o d'aquella comunitat on ha tingut lloc el delicte.

Els objectius d'aquestes pràctiques tenen força en comú amb els de la mediació: arribar a un acord acceptable per a tots i oferir a la persona víctima l'oportunitat de preguntar i obtenir respostes per part de la persona ofensora, i la possibilitat de rebre una reparació. Però, a diferència de la mediació, el fet que les conferències restauratives amplii el nombre de participants respon a la funció que el grup fa de representació real dels valors de la comunitat propera; això contribueix al procés de responsabilització de l'ofensor respecte de les seves accions. La participació d'un grup més ampli de persones i de les famílies incrementa l'efecte del que el criminòleg australià John Braithwaite (1989) va anomenar "vergonya reintegradora". Aquest concepte, plantejat en contraposició de la vergonya "estigmatitzant" que seria pròpia del sistema de justícia penal, busca impulsar la capacitat que la comunitat té de distingir entre la persona que comet un delicte i el delicte en sí o, com diu la frase que s'atribueix a Gandhi, "*hate the sin, but love the sinner*" ("odia el pecat, però estima el pecador"). Des d'aquesta posició, doncs, es busca dur a terme un treball conjunt centrat a establir les condicions personals i socials que faciliten el retorn de la persona ofensora a la societat.

Un exemple de cas de conferència restaurativa podria ser el d'un menor que roba un telèfon mòbil a la botiga del seu barri i interessa que en el procés participin tant el menor i la seva família, com veïns o altres membres d'aquella comunitat.

c. Els cercles:

També anomenats *sentències circulars* són un altre exemple de pràctica originària de les comunitats indígenes, en aquest cas de les Primeres Nacions del Canadà, que ha aconseguit incorporar-se en el marc d'un sistema judicial i l'ha complementat amb els valors vinculats a una noció de justícia més punitiva i més comunitària.

Els cercles s'han demostrat especialment útils per ajudar a refer les relacions entre les persones i les seves comunitats, però també per treballar els desequilibris de poder en els grups a fi d'assolir resultats consensuats de manera col·laborativa. La capacitat dels cercles per reforçar la comunitat també és un element que s'identifica en la prevenció del delicte, ja que la participació en aquest tipus de pràctiques restauratives significa per a les persones una oportunitat de refermar la seva autoimatge positiva i la vinculació a valors prosocials (Zehr, 2015).

Entre els seus objectius específics, destaquen (Olalde, 2017): abordar les causes del conflicte i no únicament els símptomes; involucrar les parts personalment i garantir que puguin expressar les seves emocions i aportar solucions; reduir la dependència dels professionals experts per a la gestió dels propis conflictes, i, per últim, construir sentit de comunitat entre els participants.

CERCLES DE PAU:

Com hem dit, els cercles són presents entre les poblacions indígenes de Nord-Amèrica, però també en d'altres comunitats de tots els continents del món. En els cercles de pau, el diàleg i la comunicació són l'instrument essencial per arribar al consens. Els assistents de la comunitat hi participen asseguts, formant un cercle per acordar la solució a un conflicte, així com els valors i principis que guiaran aquest procés. Es tracta de reunions en les quals tothom ha de tenir l'oportunitat de participar tantes vegades com consideri necessari a través d'un "objecte de diàleg" que s'usa per parlar i que simbolitza, a més, que totes les veus puguin ser escoltades.

Segons Pranis (2005) els cercles de pau poden aplicar-se a casos com: construcció de comunitat, conflicte, generació de comprensió, entesa, recolzament, celebració, reintegració... (citada a Olalde, 2017).

CERCLES DE SUPORT I RESPONSABILITAT:

Els cercles de suport i responsabilitat (COSA en l'acrònim anglès) signifiquen un enfocament innovador de recolzament comunitari al desistiment delictiu per part de delinqüents sexuals.

El model es basa en el cas del religiós mennonita Harry Nigh d'Ontario, Canadà, qui, coneixent l'especial manca de suport social que aquest tipus d'ofensors afronta habitualment i com això augmenta la seva reincidència delictiva, va organitzar un grup de persones voluntàries per ser el cercle de suport d'una persona exdelinqüent sexual que finalitzava la seva condemna i sortia lliure sense comptar amb xarxa familiar o comunitària que l'acollís.

L'objectiu del cercle de suport és afavorir la reinserció social de les persones que han comès delictes sexuals a través del suport comunitari que el grup de voluntaris presta durant el període que va dels primers contactes amb l'exterior a la llibertat definitiva.

El 2014, la Generalitat de Catalunya va iniciar un programa pilot dins del projecte *Circles4EU* de la Comissió Europea. El nucli essencial del

programa Cercles.cat és el paper de les persones voluntàries que, després d'haver rebut formació específica, són les que ofereixen un suport responsable a la persona que ha comès el delictes sexual. Al llarg del procés es manté l'assessorament i suport a l'equip de voluntaris, tant a nivell grupal com personal per part dels professionals del Departament de Justícia. El model dels cercles de suport i responsabilitat combina de manera integrada la intervenció professional amb la participació comunitària per tal que els delinqüents sexuals se sentin acompanyats en el procés de retorn a la societat i d'aquesta manera se'n redueixi la reincidència.

El projecte posa un èmfasi especial en la prevenció de la violència i la seguretat ciutadana. El lema *No més víctimes* és el que uneix totes les persones que hi participen: penats, professionals i voluntaris (Departament de Justícia, 2019).

A diferència d'altres pràctiques restauratives que hem vist fins ara, els cercles de suport i responsabilitat centren la seva intervenció en la persona ofensora. La persona víctima no participa en aquests processos i per tant en aquest cas no es donen ni la trobada, ni l'expressió dels afectes, ni la reparació.

CERCLES DE REENTRADA I TRANSICIÓ A LA LLIBERTAT:

Loren Walker, advocada i educadora social de Hawaii, va començar a treballar en l'acompanyament dels joves menors sota la tutela de l'administració en el complex trànsit cap a la majoria d'edat aplicant principis basats en la justícia restaurativa i l'experiència amb joves la va portar a replicar el model als centres penitenciaris per a adults (Walker, Sakai i Brady, 2006).

El cercle consisteix en una trobada on es reuneixen l'intern, els seus familiars o persones properes, un professional del centre penitenciar i la persona que facilitarà el procés. Al llarg d'unes dues o tres hores es treballa per redactar una planificació cap a la transició de dins a fora de la presó, especificant les necessitats que cal cobrir perquè aquest procés es doni. Aquestes necessitats poden ser intangibles, com la reconciliació de l'intern amb ell mateix, amb el seu entorn, o bé materials, com una feina o l'habitatge.

Els cercles de reentrada i transició a la llibertat, doncs, es proposen l'acompliment de dos objectius principals: la recuperació de les relacions amb la xarxa familiar o afectiva propera a la persona ofensora i l'elaboració d'un pla d'acció que permeti una transició a la vida en llibertat sota unes condicions personals segures.

Com en el cas anterior, els cercles de reentrada i transició a la llibertat no inclouen la participació de la víctima, ja que centren la seva intervenció en la persona ofensora que inicia el procés de sortida cap a la llibertat definitiva.

d. Els panells d'impacte victimal:

Aquest tipus de pràctiques són un mecanisme bàsicament aplicat en l'àmbit de la justícia juvenil per la seva capacitat pedagògica (Nacions Unides, 1999), ja que són espais on persones víctimes expliquen l'impacte que el delicte ha tingut sobre les seves vides a persones que han comès aquell tipus de delicte. Les víctimes que hi participen no ho són respecte de la persona ofensora present, ni es desenvolupa a través del diàleg.

L'objectiu dels panells d'impacte victimal és fer que la persona desenvolupi una major empatia i comprensió del dany real que les seves accions han generat a través de l'escolta a víctimes del mateix delicte que ha comès, sense haver d'entrar en un procés penal formal.

Un exemple de panel d'impacte victimal pot ser l'organitzat com a conseqüència d'un delicte d'atropellament, per conducció sota els efectes de l'alcohol.

Una variant d'aquest tipus de pràctiques són les trobades amb víctimes substitutòries (*Victim Surrogate Programmes*), que tenen lloc quan la persona víctima i la persona ofensora no volen o no poden trobar-se directament, bé perquè la persona ofensora no ha estat detinguda, bé perquè ha mort. El punt comú dels participants del procés és el tipus de delicte, malgrat que aquests no hi estiguin directament implicats (Olalde, 2017).

e. Les trobades restauratives: el cas de la victimització generada per ETA

No podem tancar el capítol sobre les pràctiques restauratives sense comentar, ni que sigui de manera superficial, el cas de les trobades restauratives que van tenir lloc els anys 2011 i 2012 entre persones que havien patit la violència terrorista d'ETA i persones condemnades per delictes gravíssims, que havien exercit aquesta violència i pertanyien a la banda armada.

Les trobades restauratives són un tipus de pràctica restaurativa emprada internacionalment en contextos de victimització greu

com aquest. En paraules d'Esther Pascual, coordinadora de l'equip de mediadors que va facilitar les que van tenir lloc a Espanya (Pascual Hernández, 2013): "la trobada restaurativa suposa un procés de comunicació que descansa sobre la responsabilitat i l'autonomia dels participants, basada en la vivència de l'alteritat, la comunicació, la reciprocitat i la humanitat compartida. Té com a instrument la paraula i l'escolta; en últim terme: el diàleg".

Aquestes trobades necessiten d'una preparació curosa, exempta de pressions o presses, en les quals les competències dels professionals tenen un pes essencial. Però, a més, requereixen d'algunes condicions: la garantia que cap mena de violència interpersonal pot repetir-se, la seguretat que l'administració de la justícia manté les seves funcions en aquell cas i el reconeixement dels fets per part de les persones ofensores lligat a un procés individual honest, entre d'altres. Les trobades poden tenir lloc entre la persona víctima i el seu agressor concret, tot i que també poden ser trobades indirectes entre persones que han patit aquella violència i les que han participat d'aquesta violència.

Els resultats mostren la satisfacció dels participants i indiquen que és possible treballar cap a la reconciliació a través de metodologies que afavoreixen la humanització de les persones, fins i tot quan parlem de delictes greus.

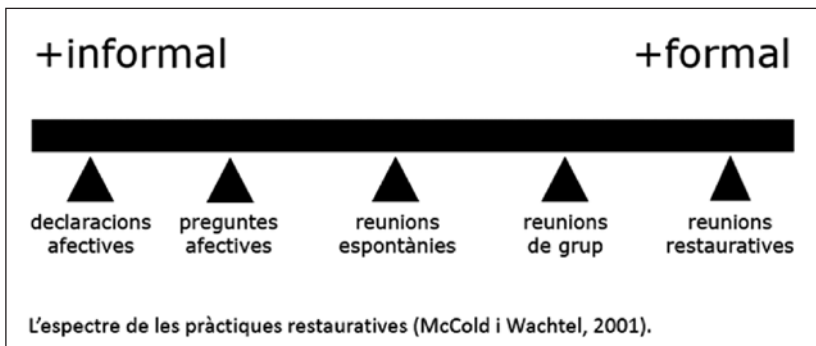
Com hem vist, la diversitat de les pràctiques té a veure amb la seva capacitat d'adaptar-se als contextos i a les cultures, de manera que en cada regió s'han desenvolupat unes més que d'altres i alhora han anat evolucionant de manera pròpia. A Catalunya i a la resta de l'estat espanyol la pràctica restaurativa més habitual és la mediació penal, sobretot en la justícia juvenil i, de manera encara molt minoritària però creixent, també en la justícia d'adults.

f. L'espectre de les pràctiques restauratives:

Malgrat les diferències i els matisos que hem anat assenyalant, moltes d'aquestes pràctiques tenen en comú l'objectiu de reunir, preferiblement en una trobada física, la persona que ha patit el dany i la persona que l'ha comès per tal que, acompanyats d'una persona facilitadora, puguin parlar dels fets i de les seves conseqüències per construir un relat comú que els permeti encarar el futur, sovint a través d'un acord.

Tanmateix, la diversitat de les pràctiques restauratives no es limita a processos sistematitzats, sinó que també hi ha altres

metodologies que poden englobar-se en aquest contínuum orgànic. Si bé és cert que les pràctiques que hem vist aplicades en l'àmbit penal es consideren processos formals que requereixen un alt grau de preparació, n'hi ha d'altres, com les declaracions afectives o les preguntes afectives, que són més aviat informals. És a dir, no requereixen d'una elaboració prèvia i, en canvi, són valuoses en tant que promouen tant l'expressió de les emocions per part dels participants, com la reflexió sobre la pròpia conducta, fonamentalment en les persones ofensores.

La importància d'entendre el conjunt de pràctiques com un contínuum coherent que va de les més informals a les més formals ens ajuda a pensar-les com diverses opcions complementàries entre elles que poden ser aplicades en diferents contextos, circumstàncies i situacions, sempre sota un principis comuns. Les pràctiques formals tenen un calat més profund: són més completes en els seus objectius i impacte transformador, però necessiten més temps, més planificació i més persones per poder dur-les a terme, elements que no sempre estan a l'abast. Les pràctiques més informals, en canvi, són més flexibles i senzilles de començar a aplicar, alhora que permeten ser introduïdes de manera eficaç en la vida quotidiana i generar-ne canvis (McCold i Wachtel, 2001).

g. Tipologia de pràctiques restauratives segons grau:

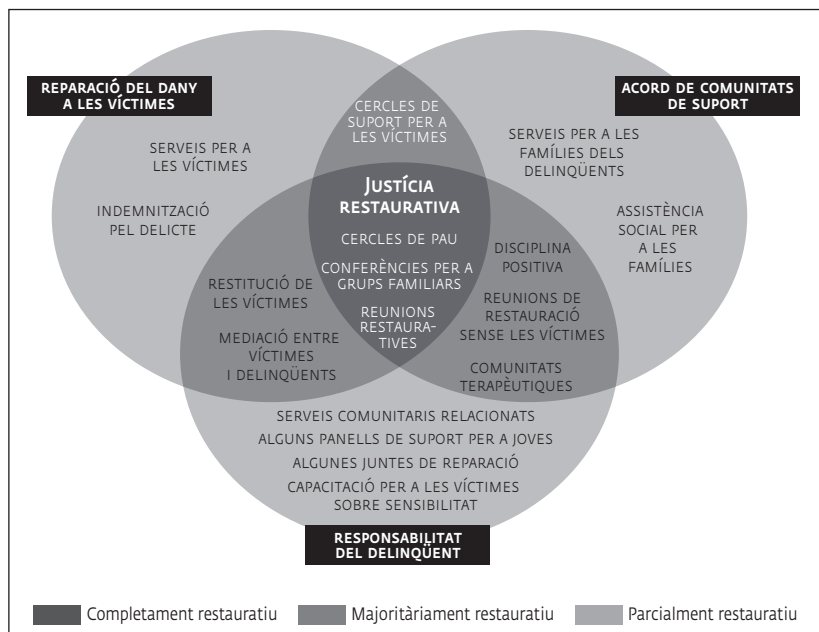
En la seva comprensió del delicte i del seu impacte, la justícia restaurativa planteja tres parts interessades en el procés restauratiu: la persona víctima, la persona ofensora i la comunitat a la qual pertanyen. Tanmateix, la majoria de pràctiques, com hem vist, sorgeixen d'experiències concretes en què el cas particular permet una elaboració posterior del model d'aplicació. Això fa que la diversitat de pràctiques i d'enfocaments sigui nombrosa, cosa que planteja diversitat de gradacions sobre la seva capacitat restaurativa.

Tal y com McCold i Wachtel (2003) plasmen en la figura 1, perquè una pràctica sigui completament restaurativa totes tres parts, víctima, ofensor i comunitat hauran de participar activament en el procés i veure com les respectives necessitats són abordades. Vegem-ho en cada cas: la persona víctima haurà de ser reparada; la persona ofensora haurà d'acceptar la seva responsabilitat pel dany; i la comunitat haurà de posar les condicions per a la reinserció social. Segons aquest esquema, les reunions restauratives (tant les conferències com les conferències de grups familiars) i els cercles són pràctiques completament restauratives en què tant la persona víctima, com la persona ofensora, com la comunitat poden establir un diàleg sobre l'impacte del delicte i consensuar quina és la millor manera de reparar el dany que ha causat.

Si només dues de les parts són incloses en el procés mancarà la interacció necessària per satisfer les necessitats de cada part, per això aquest procés serà majoritàriament restauratiu, com succeeix en la mediació (també el VOM, VORP, VOC), els cercles de suport o les variants dels cercles o els panells on no hi ha bé la comunitat, bé la persona víctima.

Per acabar, es consideren parcialment restauratives aquelles pràctiques en les quals la intervenció està fonamentalment centrada en una de les parts: serveis d'atenció a la víctima, assistència a les famílies de les persones ofensores, la reparació a través de serveis a la comunitat...

Figura 1: Tipus i graus de pràctiques de justícia restaurativa
(McCold i Wachtel, 2003)

5. Altres contextos per a les pràctiques restauratives

Tal com s'ha dit reiteradament, l'àmbit de la justícia (sovint de la justícia juvenil) és el camp on es van iniciar les diverses pràctiques restauratives. Els principis de la justícia restaurativa s'han anat expandint i aplicant a altres àmbits més permeables de la societat on el conflicte també hi té cabuda: l'escola, el lloc de treball, la família, les comunitats de veïns o els barris... Però l'enfocament restauratiu també s'ha demostrat consistent en altres àrees d'ampli abast com els conflictes sociopolítics violents, o alguns de llarga durada, com els delictes mediambientals.

Aquí recollim l'aplicació i desenvolupament dels àmbits on un enfocament restauratiu del conflicte ha estat útil o, fins i tot, ha significat una innovació social.

A. Àmbit educatiu i comunitari:

L'ESCOLA:

L'aplicació de les pràctiques restauratives en l'àmbit educatiu prové de l'àmbit de la justícia penal, com hem explicat anteriorment, però degut a la seva capacitat per adaptar-se a diversos contextos fa que allà on hi hagi un sistema regulador de la convivència entre les persones pugui desenvolupar-se un enfocament restauratiu (Albertí i Pedrol, 2017).

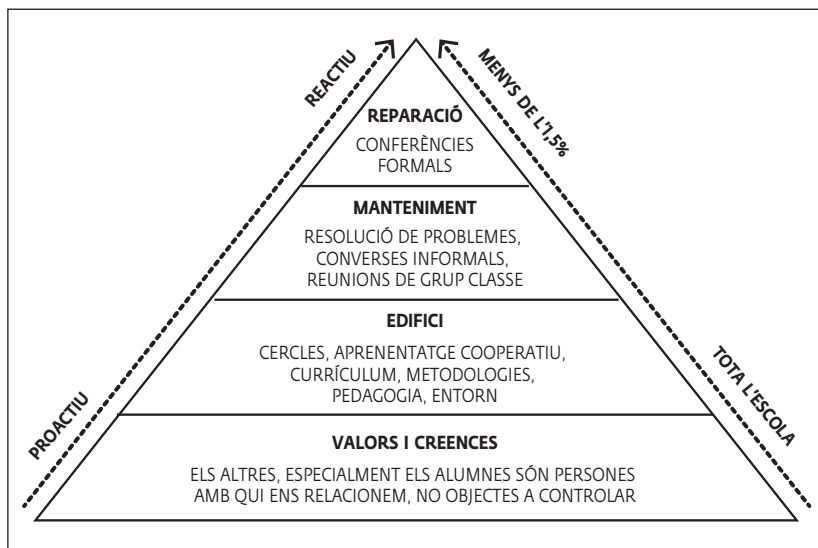
Així, són diverses les demandes que encaixen amb un enfocament restauratiu de l'educació. L'informe Delors de la Unesco per a l'Educació del Segle XXI (1996) i la seva última versió (UNESCO, 2015) subratllen "Aprendre a viure junts i aprendre a ser" com les competències integrals d'una formació que posa al centre el valor de la persona i les seves relacions. D'altra banda, la llei espanyola d'Educació (2006) va establir l'obligatorietat dels centres escolars d'elaborar un pla de convivència als centres educatius.

De fet, a Espanya la mediació escolar entre iguals va començar a implementar-se com a metodologia per a la resolució de conflictes a mitjan dels anys noranta i així s'ha mantingut, fet que ha contribuït a millorar el clima a les aules i ha provocat canvis en la manera de comprendre els conflictes que s'hi donen.

Tanmateix, l'escola i en general l'àmbit educatiu encara són esferes amb una alta presència d'elements punitius com a resposta al conflicte. Igualment, els equips pedagògics, sovint desbordats per contextos ràpidament canviants i complexos, poden acabar prioritzant la visió conductual i el càstig com a reacció, especialment quan no són informats sobre altres alternatives aplicables. Les pràctiques restauratives a l'escola es basen en l'evidència que la gestió dels conflictes des d'una perspectiva més relacional, proactiva, responsabilitzadora i enfocada a la reparació de les relacions és possible, per això són diversos els professionals que les fan servir com a metodologia útil en la gestió de l'assetjament escolar o *bullying* (Hopkins, 2003).

Les pràctiques restauratives a l'escola, doncs, poden agrupar-se en tres nivells segons la seva finalitat i grau de freqüència: pràctiques per a la gestió quotidiana de les relacions, pràctiques per a la gestió del conflicte i pràctiques per a la gestió de l'aula (Albertí i Pedrol, 2017).

Figura 2: Piràmide relacional dels centres educatius¹⁸

A la figura 2 veiem que les pràctiques que es poden dur a terme en el context de l'escola són altament diverses i es van modificant fins al punt que sovint costa identificar-les des d'un esquema de categories com el que hem treballat en els apartats anteriors: la mediació, les conferències informals o miniconferències, també conferències improvisades i breus, trobades restauratives, conferències al passadís, conferències amb la totalitat del grup aula... (Albertí i Boqué, 2015).

Segons Hopkins (2009), per poder desenvolupar un enfocament restauratiu en l'àmbit educatiu cal primerament incorporar els valors propis del paradigma, entre els quals destaquem: el respecte mutu, l'apoderament, la col·laboració, la valoració dels altres, l'apertura, la confiança i la tolerància i les habilitats necessàries (saber identificar les emocions pròpies, les dels altres, desenvolupar l'empatia i treballar l'alfabetització emocional) (citat a Albertí i Pedrol, 2017).

ELS CENTRES RESIDENCIALS:

Els centres residencials, és a dir, Centres d'Acollida, Centres Residencials d'Acció Educativa i Centres Residencials d'Educació Intensiva són també espais on les pràctiques restauratives no només

¹⁸ Adaptada de Vaandering per Albertí i Pedrol (2017).

tenen sentit, sinó que poden ser d'una utilitat notable. La seva missió consisteix a fer-se responsables de la "tutela i educació" dels infants que han de viure-hi durant períodes de temps que, en ocasions, poden allargar-se més enllà de cinc anys, amb les conseqüències emocionals i psicosocials que això pot comportar. Davant d'aquesta realitat, la convivència i la seva gestió en els centres, esdevé un element central (Román, 2018).

D'altra banda, els professionals de la intervenció social es poden veure enfrontats davant l'aparició de conflictes relacionals, ja sigui entre els infants o amb algun altre professional, per una certa confusió, donada la manca de referències clares respecte de com respondre al conflicte més enllà de les eines a l'abast. Els valors individuals del professional, les habilitats apreses al llarg de la seva formació o la normativa de cada centre solen funcionar com a guia en la quotidianitat, sobretot a curt termini, però poden generar una sensació de frustració si es reflexionen des d'una perspectiva més sistèmica i a llarg termini.

Les pràctiques restauratives, de les quals hem destacat la seva alta adaptabilitat i la capacitat que tenen de ser aplicades a nivells informals i contextuals, permeten una introducció àgil de certs elements que fàcilment poden integrar-se en el dia a dia. Les declaracions afectives, les preguntes restauratives i, més endavant, els cercles de diàleg, ajuden a l'alfabetització emocional, en primer lloc, però també a l'enfortiment dels vincles entre les persones que conviuen en els centres (infants i professionals de la intervenció social). Des d'aquesta perspectiva, el recorregut de les pràctiques restauratives a l'escola al llarg d'aquests anys pot aportar molt, encara, a través d'un exercici d'extrapolació d'experiències i bones pràctiques que considerem urgents en un àmbit tan vulnerable com el del sistema de tutela i protecció.

LA COMUNITAT:

Fins ara hem identificat algunes de les àrees de la societat en què el treball de la convivència a través de les pràctiques restauratives pot afavorir les relacions interpersonals i fer més forts els vincles comunitaris. Tanmateix, aquesta idea és especialment fèrtil en un àmbit tan quotidià com el de la vida en comú que compartim com a ciutadans i membres d'una comunitat.

Així, els sorolls provocats per un veí, les baralles entre membres d'una mateixa família, les conductes incíviques a l'espai públic o les molèsties provocades per animals domèstics representen gran part

dels conflictes que es poden resoldre i gestionar de manera confidencial i imparcial a través d'una mediació. Al cap i a la fi, es tracta de proporcionar un espai de diàleg no coercitiu perquè els protagonistes d'un conflicte elaborin de manera autònoma i dins les normes legals i socials una resposta conjunta i constructiva que els permeti superar el conflicte.

La mediació ciutadana i comunitària té una trajectòria llarga a Catalunya, on destaquen poblacions com el Prat de Llobregat, amb més de vint anys d'experiència. Tal i com diu el *Llibre Blanc de la Mediació a Catalunya* (2010): "les necessitats socials empenyen a la creació de noves estratègies de gestió dels conflictes com és la mediació, la qual s'implanta en el territori català des de les institucions locals."

Els principis que regeixen la mediació ciutadana i comunitària ho són de la justícia restaurativa aplicats al context comunitari, com veiem a continuació (CEJFE, 2008):

- La responsabilització del participant en la resolució del conflicte.
- La comprensió de la realitat com la base per a la creació d'opcions de resolució.
- La voluntarietat de totes les parts implicades.
- El treball a través de la participació.
- La confidencialitat de la informació aportada pels participants.
- La imparcialitat del mediador.
- La cooperació entre els interessats.

B. Àmbit dels conflictes intergrupals:

LES COMISSIONS DE VERITAT I RECONCILIACIÓ (TRC)

Les comissions de veritat i reconciliació (TRC per les seves sigles en anglès) representen una manera constructiva d'atendre les necessitats que tenen les víctimes en particular però també el conjunt d'una societat, com a conseqüència d'un conflicte armat, normalment d'origen polític, per tal d'assentar unes noves bases socials per al futur en comú. Aquesta mena de comissions, oficials tot i que no judicials, s'han utilitzat en diversos països des dels anys vuitanta del segle xx en contextos d'abús dels drets humans, delictes de gran abast o injustícies amb arrels històriques. Un exemple prou conegut és el de Sud-àfrica, on els principis de la justícia restaurativa van servir de guia per tal d'abordar

l'impacte social dels crims de l'època de l'apartheid i la construcció d'un futur conjunt a mitjan anys vuitanta del segle xx.

Les comissions de veritat i reconciliació (també anomenats de "justícia transicional") són processos temporals que es proposen tres objectius: l'esclariment dels fets que han conduït a la situació actual i que poden haver estat negats fins aleshores; el reconeixement de les persones víctimes, tant des dels seus relats com des de la seva dimensió legal i de drets, i la construcció de les condicions que poden conduir cap a la reconciliació social (González i Varney, 2013).

Com podem veure, aquests processos comparteixen amb les pràctiques restauratives la finalitat de reparar el dany a les persones que l'han patit, els procediments dialògics i participatius, i l'esforç per incloure totes les parts implicades en l'elaboració de les propostes de futur. Alguns països que han fet servir aquesta mena de comissions són Argentina (1983), El Salvador (1992), Sud-àfrica (1995), Sierra Leone (1999), Perú (2001), Timor Oriental (2002) o, més recentment, Colòmbia (2018).

C. Àmbit mediambiental:

Per acabar, hem d'incloure un últim àmbit d'aplicació dels principis de la justícia restaurativa. Els valors lligats a l'ecologia connecten, aquí, amb la visió holística de la justícia restaurativa, la necessitat de reconèixer el dany i reparar-lo a través de processos inclusius. Es tracta potser del menys conegut dels àmbits, però planteja una qüestió de creixent importància tenint en compte la situació d'emergència climàtica que afrontem com a planeta. De fons hi ha la pregunta sobre la nostra capacitat per respondre als delictes mediambientals, no únicament a través d'una restitució econòmica, normalment una multa, sinó a través de l'assumpció d'una autèntica responsabilització dels danys i del seu impacte.

Així, si bé és cert que en un delicte mediambiental la salut i la vida poden quedar compromeses quan són situacions molt greus, també les propietats, l'habitatge i, des d'una perspectiva més àmplia, terrenys públics i la pròpia herència natural són posades en perill. És a dir, tot i que sovint és possible identificar víctimes concretes, com poden ser les comunitats que reben l'impacte directe d'una acció determinada, també és habitual que altres persones percebin aquests efectes negatius de manera indirecta, o que les que han de rebre les conseqüències d'aquest impacte encara no hagin arribat, per exemple quan pensem

en generacions futures. Per això, de nou, les qüestions legals són especialment rellevants en aquests casos, ja que la dificultat afegida passa per determinar qui és la víctima o si aquesta pot realment definir-se (Preston, 2011).

El repte prioritari que presenten els delictes mediambientals són: l'extrapolació del marc habitual en què la justícia restaurativa opera a una àrea on la víctima no és humana, sinó que s'identifica en la natura (Besthorn, 2004); la responsabilització, que no sempre és exigida i sovint es limita a acomplir amb la restitució econòmica, i les comunitats, de vegades en situació de vulnerabilitat, que no sempre poden fer valer els seus drets i els de l'ecosistema afectat (Varona, 2019).

6. Conclusions

A mode de reflexió final, sempre que s'imparteix una conferència sobre aquesta qüestió va acompanyada d'un col·loqui o una formació específica, amb uns resultats altament positius. En general, els assistents que assumeixen els plantejaments com a vàlids pregunten una vegada i altra quin és el motiu pel qual no s'acaba d'implantar. En aquest sentit, no s'entén que després de més de trenta anys d'implementació informal no existeixi una regulació legal sobre el tema. Especialment si es té en compte que totes les experiències i projectes indiquen uns bons resultats per a totes les parts implicades. Això afecta especialment els professionals de l'àmbit, que després d'anys d'implicació i compromís amb els principis de la justícia restaurativa tenen la sensació que formalment s'ha avançat molt poc i hi ha hagut un escàs suport institucional, així com un paraigües legal que els empari en la pràctica quotidiana.

Tots els estudis internacionals aporten un alt grau de satisfacció en aquelles persones que han acceptat un procés de mediació penal, però especialment la reparació atorga a les víctimes un sentiment d'apoderament digne de ser ressaltat.

Per al delinqüent suposa constatar que la víctima no és aquella persona enemiga en el procés penal, sinó que és *de carn i ossos*, que pateix i que per tant té una obligació jurídica i moral cap a ella.

Per a la comunitat és una ocasió per restablir la pau jurídica amb mecanismes integradors i no només repressius.

Però certament, en primer lloc, no ens podem oblidar de la cultura punitiva existent al nostre món global. Tot allò que no sigui la presó com a resposta al delicte comès no és acceptat majoritàriament per la societat; hi ha qui de vegades veu la justícia restaurativa com una porta giratòria per evadir el pes de la llei.

En segon lloc, cal trobar el difícil equilibri necessari entre la participació de la víctima i el monopoli de l'Estat en la resposta penal. Amb freqüència s'ha adduït que en part és una tornada a la justícia privada i que les víctimes no poden marcar la política criminal. Ambdues afirmacions tenen, com és lògic, les seves raons, però no són del tot certes. La justícia restaurativa tal com la concebem està dins del control i la legalitat de la justícia penal, de manera que no es pot entendre com un simple arranjament entre les parts, encara que sabem que la voluntarietat dels implicats per participar en el procés és una qüestió

important. La justícia restaurativa mai no es pot imposar, cosa que sens dubte és massa innovadora per a la justícia tradicional.

Si bé és cert que les víctimes no han de marcar la política criminal que correspon a l'Estat, també ho és que són actors importants del procés, de manera que és just reconèixer que molts dels avenços que s'han produït en aquest àmbit han estat gràcies a l'aportació de diverses associacions.

Per acabar, caldria reflexionar al voltant de com potser durant anys el franquisme va confondre amb excessiva freqüència la moral i el dret. En aquest sentit, la reacció que compartim amb molts juristes és que una moral determinada no pot marcar el Dret Penal. Però una cosa diferent és defensar un nou sistema penal que aporti alguna cosa més que una funció estrictament punitiva, on ètica i dret es conjuguin d'una forma democràtica a través de figures com el perdó, el penediment i fins i tot la reparació, que no es poden entendre d'una altra manera sinó a partir d'una aproximació des de l'ètica i la filosofia. Però no tenim cap dubte que el dret també haurà de seguir buscant els límits necessaris, sense deixar de pensar en el valor tan important que aporten a les relacions humanes figures tan difícils i complexes com el desistiment voluntari, el perdó de totes les parts o el propi penediment.

I tan sols un desig, després d'aquest ardu treball: que el tercer sector, avui imprescindible per a una justícia social més justa, se sumi a la reivindicació d'implementar la justícia restaurativa al nostre país.

7. Recomanacions finals

Com hem demostrat al llarg d'aquest treball, la Justícia Restaurativa té ja un cert recorregut al nostre país, malgrat no ha tingut la implementació necessària al llarg dels seus vint-i-cinc anys d'existència. Són moltes les raons que podríem al·legar per explicar-ho, però preferim destacar aquí algunes idees que podrien ser útils a l'hora d'expandir-la i implementar-la:

1.- La Justícia Restaurativa és un concepte jurídic, però també és filosòfic, social i educatiu. Hem dit que és una manera d'entendre la vida, una manera d'enfocar les relacions humanes i sobretot un desig de cercar la pau. Aquesta forma de comprendre i encaminar la justícia es basa fonamentalment en la idea que quan es produeix un mal, la millor manera de resoldre el conflicte és reparant el dany que s'ha causat. És així que entenem que només amb una autèntica implicació de tota la societat, de cada comunitat, serà possible desenvolupar-la com una veritable alternativa a les sancions penals tradicionals.

2.- El *populisme punitiu* ens ha fet creure que només hi ha una resposta possible al delicte: a través del càstig i d'un augment de les penes i la repressió. Tot i així, les recerques en diversos països demostren que una justícia més humanista i propera és també molt més eficaç que la Justícia tradicional. Per què renunciar al valor ètic si va de la mà de l'eficàcia? Totes les persones que s'han dedicat professionalment o voluntària a l'àmbit penitenciari o penal han acabat impregnades de la convicció que una altra Justícia és necessària i ha de ser possible. I malgrat tot, no serà una realitat sense el convenciment i la complicitat de sectors tan importants de la societat com el social o l'educatiu, a la base de la formació en valors.

3.- En el camp jurídic, cal impulsar noves lleis que regulin la implementació de la Justícia Restaurativa com una forma normalitzada de solucionar els conflictes, sense por i amb un important grau de confiança en la condició humana. Sense una regulació concreta es fa molt difícil implementar el nou sistema. Per això es molt important l'impuls de la societat civil i en especial del tercer sector.

4.- La recerca en aquest camp ens ha demostrat que la Justícia Restaurativa es també una peça clau per atendre les necessitats de les víctimes del delicte. Cal doncs re-formular alguns postulats tradicionals i conscienciar els professionals que un sistema que ignora les víctimes no només és injust, sinó també incomplet.

5.-Els professionals que treballen en Justícia Juvenil són conscients del valor de la Justícia Restaurativa, per això cal estendre aquesta pràctica més enllà, a tots el sistemes d'atenció a la infància on és més permeable una visió transformadora del conflicte.

6.-Les anomenades "pràctiques restauratives" es demostren bones experiències en diversos sectors com ara l'escola, el barri o les comunitats veïnals entre d'altres... Cal aprofundir en aquestes experiències, sovint innovadores, per dur-les a terme amb rigor i professionalitat, preferiblement a través de programes d'avaluació que permetin fer un seguiment i acompanyament de la seva implementació i resultats.

Les vivències poden transformar els nostres cors per fer-nos entendre millor a quins principis ens hem d'adherir, però cal afegir-hi treball, rigor i perseverança per poder dur a terme el canvi que tants desitgem cap a una justícia restaurativa.

Bibliografia

- Albertí, M.; Boqué, M.C. (2015). "Hacia una pedagogía restaurativa: superación del modelo punitivo en el ámbito escolar". *Revista de Mediación* 2015, vol. 8, núm. 1, p. 36-49.
- Albertí, M.; Pedrol, M. (2017). "L'enfocament restauratiu en l'àmbit educatiu. Quan innovar l'escola és humanitzar-la". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 67, p. 46-70.
- Andrés Santos, F.G. (2001). "Roma y los juristas. El modelo romano en la jurisprudencia europea del siglo XIX". *Minerva: Revista de filología clásica*. Núm. 15, 2001, p. 281-302
- Arenal, C. (1991). *El visitador del preso*. ACOPE.
- Ayora, L.; Casado, C. (2017). *La mediación penal en Catalunya en el ámbito de adultos y menores*. CEFJE: Barcelona
- Barona, S. (2019). *Mirada Restaurativa de la Justicia Penal en España, una bocanada de aire en la sociedad global líquida del miedo y de la secularización. A Justicia restaurativa, Una justicia para las víctimas*. Tirant lo Blanch. Valencia.
- Beccaria, C. (1993). *Tratado de los delitos y las penas*. Ministerio de Justicia: Madrid
- Besthorn, F. (2004). "Restorative justice and environmental restoration—Twin pillars of a just global environmental policy: Hearing the voice of the victim". *Journal of Social and Societal Policy*. Recuperat de: <http://restorative-justice.org/rj-library/restorative-justice-and-environmental-restoration-twin-pillars-of-a-just-global-environmental-policy-hearing-the-voice-of-the-victim/10356/#sthash.R6UFXkPD.dpbs>
- BOE: Sentencia 36/1991, de 14 de febrero. Cuestiones de inconstitucionalidad 1.001/1988, 291/1990, 669/1990, 1.629/1990 y 2.151/1990 (acumuladas), en relación con el texto refundido de la Legislación sobre Tribunales Tutelares de Menores, Ley y Reglamento. Recuperat de: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-T-1991-35000>
- BOE: Llei Orgànica 4/1992 de 5 de juny sobre reforma de la Llei reguladora de la competència i el procediment dels jutjats de menors. Recuperat de: https://www.boe.es/boe_catalan/dias/1992/12/31/pdfs/A00064-00066.pdf
- BOE: Llei Orgànica 5/2000 Reguladora de la Responsabilitat Penal de Menors. Recuperat de: https://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&versionId=1658755&versionState=02&language=ca_ES&documentId=768009&mode=single
- BOE: Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. Recuperat de: http://www.adpc.cat/08_legislacio/lleiIntegralIV.pdf

- BOE: Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación. Recuperat de: <https://www.boe.es/boe/dias/2006/05/04/pdfs/A17158-17207.pdf>
- BOE: Ley Orgánica 5/2010, de 22 de junio, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. Recuperat de: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo5-2010.html
- BOE: Llei 4/2015, de 27 d'abril, de l'Estatut de la víctima del delictes. Recuperat de: https://www.boe.es/boe_catalan/dias/2015/04/28/pdfs/BOE-A-2015-4606-C.pdf
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press: Cambridge
- Capdevila, M. (Dir.) (2012). *La reincidència en el programa de mediació i reparació de menors*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Recuperat de: <http://cejfe.gencat.cat/ca/recerca/catalog/crono/2012/reincidencia-programa/>
- Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (2008). *Decàleg de bones pràctiques de la mediació ciutadana i comunitària*. Recuperat de: http://cejfe.gencat.cat/web/.content/documents/arxius/pc-compartim-decaleg_bonespractiques_2008_decaleg.pdf
- Centre UNESCO de Catalunya (2015). *Repensar l'educació: vers un bé comú mundial?* Recuperat de: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244219>
- Christie, N. (1977). "Conflicts as property". *The British Journal of Criminology*, Vol. 17, Issue 1, p. 1-15
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. Christopher Publishing House: Springfield
- Colin, M. (1988). "La justicia de menores en Francia". *Jueces para la democracia*, 3
- Consejo General del Poder Judicial (2015): *Mediación intrajudicial en España: datos 2015*. Recuperat de: <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Mediacion/Datos-mediacion-intrajudicial/Mediacion-intrajudicial-en-Espana--datos-2015>
- Consell d'Europa (1999). *Recomanació R(99)19 del Consell d'Europa sobre la Mediació Penal*
- Consell d'Europa (2018). *Recomendación CM/Rec(2018)8 del Comité de Ministros a los Estados miembros en materia de justicia restaurativa penal*. Recuperat de: <http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Mediacion/Normativa-y-jurisprudencia/Normativa-europea/Recomendacion-CM-Rec-2018-8-del-Comite-de-Ministros-a-los-Estados-miembros-en-materia-de-justicia-restaurativa-penal>
- Consell Econòmic i Social (2002). *Resolució 2002/12 de Principios básicos para la aplicación de programas de justicia restitutiva en materia penal*.

- Daunis Rodríguez, A. (2016). "Ocupación carcelaria: hipótesis acerca del descenso de la población penitenciaria en España". *Estudios penales y criminológicos*, 36, p. 447-48
- Delors, J. (1996.). "Los cuatro pilares de la educación". A La educación encierra un tesoro. Informe a la UNESCO de la Comisión internacional sobre la educación para el siglo XXI. Santillana/UNESCO: Madrid
- Departament de Justícia. Cercles de Suport i Responsabilitat. Recuperat de: http://justicia.gencat.cat/ca/ambits/reinsercio_i_serveis_penitenciaris/cercles/
- Departament de Justícia (2010). "Mediació ciutadana i comunitària". A Casanovas, P.; Magre, J.; Lauroba, M.H. (dir.). Llibre blanc de la mediació a Catalunya. Recuperat de: http://justicia.gencat.cat/web/content/documents/publicacions/lilibres_fora_colleccio/llibre_blanc_mediacio.pdf
- DOGC (1996). Decret 284/1996, de 23 de juliol, de regulació del Sistema Català de Serveis Socials. Recuperat de: https://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?documentId=133852&action=fitxa
- Dünkel, F. (1992). La víctima en el Dret Penal ¿en vies d'una justícia criminal orientada cap a l'autor a una orientada cap a la víctima? Barcelona: Papers d'estudis i formació. Núm. 8
- Dünkel, F.; Van Kalmthout, A.; Schüler-Springorum, H. (1997). Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich (seite 1287 und folgende). Forum Verlag Godesberg: Bonn
- Dünkel, F.; Horsfield, P.; Parasonau, A. (2015). European Research on Restorative Juvenile Justice. Vol. 1: Research and selection of the most effective Juvenile Restorative Justice practices in Europe: 28 National Snapshots. International Juvenile Justice Observatory, P. 175-252
- Flores Prada, I. (2015). Algunas reflexiones sobre la justicia restaurativa en el sistema español de justicia penal en Revista internacional de estudios de derecho Procesal y Arbitraje n2, año 2015.
- France, A. (1881). Le Crime de Sylvestre Bonnard. Calmann Lévy: París
- Garapon, A.; Gros, F.; Pech, T. (2001). Et ce sera justice: punir en démocratie. Odile Jacob: París.
- Garrido Guzmán, L. (1983). Manual de ciencia penitenciaria. Editoriales de Derecho Reunidas: Madrid
- Giménez-Salinas, E. (1983). "Hacia una nueva planificación de la protección y tutela de Menores en Catalunya". Libro homenaje al Profesor Octavio Pérez-Vitoria. Bosch: Barcelona. P. 292-307
- Giménez-Salinas, E. (1988). "Protecció de menors". Comentarís sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms: Barcelona. Vol. II. P. 173 i ss.

- Giménez-Salinas, E. (1995). "Autonomía del Derecho Penitenciario. Principios informadores de la LOGP." Cuadernos de Derecho Judicial, Derecho Penitenciario. Consejo General de Poder Judicial.
- Giménez-Salinas, E. (1999). "La mediación y la reparación: Aproximación a un modelo". A La mediación penal. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada: Barcelona. P. 15-30
- Giménez-Salinas, E. (2000). "Justicia de menores: una justicia mayor". Comentarios a la Ley Reguladora de la Responsabilidad Penal de los Menores. Manuales de Formación Continuada, nº 9. PENDENT PÀGINA 11 Consejo general del poder Judicial.
- Giménez-Salinas, E.; de la Cuesta, J.L. (2011). Juvenile Justice Systems in Europe. Current Situation and reform Developments. Forum Verlag Godesberg: Mönchengladbach
- Giménez-Salinas i Colomer, E.; Rodríguez Giménez, A. C. (2017). "Un nuevo modelo de justicia que repare el daño causado". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 67. P. 11-30. Recuperat de: <https://www.recercat.cat/bitstream/handle/2072/357700/cast.NouModelJusticia.pdf?sequence=2>
- González Zorrilla, C.; De Leo, G. (1985). La justicia de menores: la delincuencia juvenil y sus instituciones. Teide: Barcelona
- González, E.; Varney, H. (2013). En busca de la verdad: Elementos para la creación de una comisión de la verdad eficaz. Centro Internacional para la Justicia Transicional. Recuperat de: <https://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-Spanish.pdf>
- Guilarte, P. (2019). "El facilitador de la justicia restaurativa: sobre el rol del mediador penal". A Justicia Restaurativa: una justicia para las víctimas. Tirant lo Blanc: València. P. 255-272
- Hopkins, B. (2003). Just Schools: A Whole School Approach to Restorative Justice. Jessica Kingsley Publishers: Londres
- Hopkins, B. (2009). Just care: Restorative justice approaches to working with children in public care. Jessica Kingsley Publishers: Londres
- Lappi-Seppälä, T. (2014). "Finland". A Drenkhahn, K.; Dudeck, M. i Dünkel, F. Long-Term Imprisonment and Human Rights. Routledge: Londres
- Leroy, C. (1989). El juez de menores en la encrucijada entre lo judicial y lo educativo. Barcelona: Generalitat de Catalunya
- McCold, P.; Wachtel, T. (2001). "Restorative Justice in Everyday Life". A J. Braithwaite & H. Strang (Eds.), Restorative Justice and Civil Society (pp. 114-129). Cambridge University Press: Cambridge. A Definiendo qué es restaurativo. Instituto Internacional de practicas restaurativas (2013). Recuperat de: <http://www.iirp.edu/pdf/Defining-Restorative-Spanish.pdf>

- McCold, P.; Wachtel, T. (2003). "In pursuit of paradigm: A theory of restorative justice". Paper presentat al XIII World Congress of Criminology, Rio de Janeiro, Brazil. A Definiendo qué es restaurativo. Instituto Internacional de Prácticas Restaurativas (2013). Recuperat de: <http://www.iirp.edu/pdf/Defining-Restorative-Spanish.pdf>
- Ministeri de Justícia de Finlàndia (2005). Act on Court Mediation (663/2005)
- Montesquieu, C.L. (1906). El espíritu de las leyes. Vol. I, II i IX. Versió castellana amb notes i observacions de Siro García del Mazo. Reproducció digital conservada a la biblioteca Universitat de Sevilla
- Muñoz Conde, F. (1979). Derecho Penal. Parte especial. Publicaciones de la Universidad de Sevilla: Sevilla
- Naciones Unidas (1999). Handbook on justice for victims. United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention: Nova York
- Olalde, A.J. (2017). 40 ideas para la práctica de la justicia restaurativa en la jurisdicción penal. Dykinson: Madrid
- Pascual Hernández, E. (2013). Los ojos del otro. Encuentros restaurativos entre víctimas y ex miembros de ETA. Sal Terrae: Bilbao
- Pelikan, C. (2002). La mediación entre víctima y delincuente. Actas del Congreso de Justicia Juvenil: nuevos retos, nuevas propuestas. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada: Barcelona
- Pelikan, C. (2010). "On the Efficacy of Victim-Offender-Mediation in Cases of Partnership Violence in Austria, or: Men Don't Get Better, But Women Get Stronger: Is it Still True?". *European Journal on Criminal Policy and Research* 16(1), p. 49-67
- Peters, T. (1999). "Alternativas en el campo judicial". *Educación social: Revista de intervención socioeducativa*, Núm. 12, p. 33-54
- Peters, T.; Robert, L. (2003). "Cómo la restauración puede saltar los muros de la cárcel. Una discusión sobre el proyecto «detención dirigida a la restauración». Eguzkilore: *Cuaderno del Instituto Vasco de Criminología*, Núm. 17, p. 161-185
- Pranis, K. (2005). The little book of circle processes. Good Books: Intercourse, PA
- Preston, B.J. (2011). "The Use of Restorative Justice for Environmental Crime". Conferència presentada a: EPA Victoria Seminar on Restorative Environmental Justice. Melbourne, Austràlia. Recuperat de: http://www.lec.justice.nsw.gov.au/Documents/preston_use%20of%20restorative%20justice%20for%20environmental%20crime.pdf
- Román Fernández, D. (2018). Un lugar en el mundo. Guía de prácticas restaurativas para centros de protección. Nau Llibres: València

- Soleto, H. (2019). "Justicia Restaurativa para la mejor reparación a la víctima" en *A Justicia restaurativa, Una justicia para las víctimas*. Tirant lo Blanch. Valencia. P. 504.
- Tamariki, O. (1989). *Children's and Young People's Well-being Act*. Govern de Nova Zelanda: Wellington. Recuperat de: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1989/0024/127.0/DLM147088.html>
- Tamarit, J.M. (2013). *Avaluació del programa de mediació penal d'adults*. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Recuperat de: http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/catalog/crono/2014/mediacio-penal-adults/mediacioPenalAdults_recerca.pdf
- Tamarit, J.M.; García Alberto, R. (Morales, F. coord.) (2016). *Comentarios al Código Penal Español Tomo I-II (Dúo)*. Aranzadi: Pamplona
- Tomás y Valiente, F. (1993). *Introducción al libro de Beccaria Tratado de los delitos y de las penas*. Ministerio de Justicia: Madrid
- Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona (1969). *Memòria del Cinqüentenari*.
- Unió Europea (2012): *Directiva 2012/29/UE del Parlamento europeo y del Consejo de 25 de octubre de 2012 por la que se establecen normas mínimas sobre los derechos, el apoyo y la protección de las víctimas de delitos, y por la que se sustituye la Decisión marco 2001/220/JAI del Consejo*. Recuperat de: <https://www.boe.es/doue/2012/315/L00057-00073.pdf>
- Vaandering, D. (2014): *Relational Restorative Justice Pedagogy in Educator Professional Development. Peacebuilding (in) Education: Democratic Approaches to Conflict in Schools and Classroom*. Volume 44, Issue 4.
- Varona Martínez, G. (2019): "Los adultos víctimas de abusos sexuales en el seno de la iglesia, construcción de la memoria como forma de Justicia Restaurativa" a *Justicia restaurativa, una Justicia para las víctimas*. Tirant lo Blanch: València. P. 633
- Varona Martínez, G. (2019). *Restorative Pathways after Mass Environmental Victimization: Walking in the Landscapes of Past Ecocides*. Oñati Socio-Legal Series. Pendent de publicació
- Walker, L.; Sakai, T.; Brady, K. (2006). "Restorative Circles: A Reentry Planning Process for Hawaii Inmates", 70 (1) *Federal Probation Journal*, p. 33-37
- Zehr, H.; Gohar, A. (2003). *The little Book of Restorative Justice*. Recuperat de: <https://www.unicef.org/tdad/littlebookkrjpakaf.pdf>
- Zehr, H. (2015). *Changing lenses. Twenty-fifth anniversary edition*. Herald press: Virginia (1990, 1995, 2005, 2015)

DARRERS NÚMEROS PUBLICATS:

58 - **L'LGBTI-fòbia entre infants i adolescents.** Una problemàtica social a resoldre (novembre de 2019)

57 - **El sistema de pensions a Espanya.** Les febleses d'un model que urgeix una solució duradora (desembre de 2018)

56 - **Monoparentalitat femenina i pobresa. Gènere, soledat i conciliació, l'arrel del problema** (octubre 2018)

55 - **El preu de l'energia, factor clau en l'augment de la pobresa energètica** (febrer 2018)

54 - **Ocupació de qualitat:** resposta al fenomen dels treballadors i treballadores pobres (desembre 2017)

53 - **Els habitatges buits dels bancs.** Una oportunitat perduda per ampliar el parc d'habitatge social? (juliol 2017)

52 - **Escolteu-me!** L'Atenció Centrada en la Persona en el suport al procés d'envelliment (maig 2017)

51 - **L'atenció en salut mental dels infants i adolescents.** Noves respostes per afrontar un repte creixent (febrer 2017)

50 - **La precarietat laboral juvenil a Catalunya.** Una realitat incòmode (desembre 2016)

49 - **La millora dels Serveis Socials Bàsics a Catalunya.** Una proposta des del Tercer Sector Social (octubre 2016)

48 - **Cap a un Salari Mínim Digne.** Una reforma necessària per reduir les desigualtats socials a Catalunya (juliol 2016)

47 - **Maltractaments a les persones grans.** Una realitat oculta que exigeix respostes (maig 2016)

46 - **La feminització de la pobresa.** Reivindicant una mirada de gènere (març 2016)

45- **La contribució del Tercer Sector al lloguer social** (gener 2016)

44 - **La reinserció postpenitenciària.** Una terra de ningú (juliol 2015)

43 - **Cap a una atenció integrada social i sanitària.** Per una nou model centrat en les persones (maig 2015)

42 - **Dignificar i defensar el dret a l'alimentació.** Promovent l'atenció integral i l'autonomia de les persones (març 2015)

41 - **Joves extutelats.** El repte d'emancipar-se avui (gener 2015)

40 - **Accessibilitat i disseny per a tothom.** Avançar en la igualtat d'oportunitats per a les persones amb discapacitat (desembre 2014)

39 - **Un parc d'habitatges de lloguer social.** Una assignatura pendent a Catalunya (octubre 2014)

Barcelona, febrer 2020

Dipòsit legal: B 2335-2020

Edita: Taula d'entitats del Tercer
Sector Social de Catalunya

Taula d'entitats
del Tercer Sector Social
de Catalunya

Rocafort 242 bis 2n
08029 Barcelona
T 93 310 57 07
www.tercersector.cat

En col·laboració amb:

ara.cat

Ateneu Barcelonès
A B C D E F G H I J K
L M N O P Q R S T U
V W X Y Z

En conveni amb:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Treball,
Afers Socials i Famílies**

**Diputació
Barcelona**

Ajuntament de
Barcelona

